

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра української мови

Магістерська робота

освітньо-науковий рівень — магістр

на тему: **«МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СТАТІ ОСОБИ В
АНГЛІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТАХ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання

Спеціальність: 035 Філологія

Спеціалізація: 035.041 Германські мови та
літератури (переклад включно)

Освітньо-наукова програма: Мови (англійська й
українська) та комунікація

Глуха Юлія Валеріївна

Керівник — Ясакова Н. Ю.

професор, доктор філологічних наук

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____ «____» _____ 2025 р.

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ СТАТІ.....	8
1.1 Кореляція функційно-семантичної категорії статі з граматичною категорією роду.....	8
1.2 Питання походження та універсальності категорії роду.....	12
1.3 Природа і структура граматичної категорії роду в англійській мові....	15
1.4 Природа і структура граматичної категорії роду в українській мові....	21
1.5 Актуальні проблеми дослідження мовної практики реалізації категорії роду в англійській та українській мовах.....	30
РОЗДІЛ 2. ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ СТАТІ В ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ШТАТУ КАЛІФОРНІЇ.....	39
2.1 Кількісне вираження грамем роду.....	39
2.2 Різномірні засоби вираження категорії роду.....	44
2.3 Реалізація значення роду в анафоричних конструкціях.....	50
РОЗДІЛ 3. СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СЕМАНТИКИ СТАТІ ОСОБИ НА ТЛІ СТИЛІСТИЧНОЇ СВОЄРІДНОСТІ ТЕКСТІВ.....	62
3.1 Обмежувальний вплив офіційно-ділового стилю на реалізацію функційно-семантичної категорії статі.....	62
3.2 Спільні риси мовної репрезентації статі особи в офіційно-ділових текстах в англійській та українських мовах.....	66
3.3 Відмінні риси мовної репрезентації статі особи в офіційно-ділових текстах англійською та українською мовами.....	72
3.4 Вдосконалення репрезентації статі осіб в сучасних офіційно-ділових текстах українською і англійською мовами в контексті суспільно-політичних змін.....	77
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ.....	95

АНОТАЦІЯ96

ВСТУП

Функційно-семантична категорія статі, яка може бути репрезентована на багатьох мовних рівнях, здавна привертала увагу лінгвістів. Незважаючи на тривалу історію вивчення, чимало аспектів її реалізації в різних мовах досі не з'ясовано. Питання мовної репрезентації статі осіб у текстах різної стильової належності викликають палкі дискусії, адже впродовж останніх років відбулися стрімкі соціальні трансформації, що вплинули на практику вживання мовних одиниць. Особливої актуальності набули порівняльні дослідження, що оприявнюють соціокультурні відмінності, властиві різним мовним спільнотам.

У текстах англійської та української мов статі осіб репрезентовано по-різному, оскільки граматичні структури мови, історія становлення категорій роду, а також сучасні суспільно-політичні процеси мають суттєві відмінності. Офіційно-ділові тексти через свої стильові особливості обмежують функціонування мовних засобів, зокрема і щодо вираження семантики статі. Водночас і в Україні, і в США філологи постають перед новими викликами, що стосуються мовного позначення гендерної належності осіб, у зв'язку з посиленням уваги до видимості жінок у професійних сферах, потреб дотримуватися гендерної нейтральності у виборі мовних одиниць, врахування побажання тих чи тих представників спільноти. Увагу дослідників усе частіше привертають такі питання гендерної лінгвістики як конструювання гендеру [24], андроцентризм [35], рекомендації політкоректності в мові (а також non-sexist language) [47], стереотипи в мові [54], тенденції вживання *they* в англійській мові для уникнення потреби позначення статі [43].

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивчення питання мовної репрезентації статі особи в офіційно-ділових текстах у порівняльному аспекті між англійською та українською мовами. Наявні роботи, що досліджують мовну репрезентацію функційно-семантичної категорії статі в одній із зазначених мов, переважно сфокусовані на публіцистичному стилеві (О. Дудоладова, В. Іванов, Н. Костенко, Н. Поплавська, О. Совенко, Т. Цепкало,)

або загальній проблематиці репрезентації статі в мові та комунікації з погляду антропоцентричного лінгвістичного підходу (П. Гіакс та У. Габріель, Ю. П. Маслова, Н. В. Собецька). Саме через те, що офіційно-ділові тексти через свої стильові особливості обмежують функціонування мовних засобів, є потреба ґрунтовного аналізу того, як у цих текстах в англійській та українській мовах репрезентовано категорію статі.

Мета дослідження — порівняти мовну репрезентацію статі особи в текстах офіційно-ділового стилю в англійській та українській мовах.

Поставлена мета зумовила потребу виконати такі **завдання**:

- 1) проаналізувати особливості кореляції функційно-семантичної категорії статі з граматичною категорією роду в аналізованих мовах;
- 2) узагальнити характеристики граматичної категорії роду в англійській і українській мовах за різними підходами;
- 3) провести зіставний кількісний аналіз досліджуваних назв осіб в Цивільному кодексі України і в Цивільному кодексі штату Каліфорнія;
- 4) виокремити ядро і периферію різнорівневих засобів вираження граматичної категорії роду, представлених в обох документах;
- 5) схарактеризувати реалізацію значення роду в анафоричних конструкціях;
- 6) з'ясувати особливості впливу характеристик офіційно-ділового стилю на реалізацію функційно-семантичної категорії статі в аналізованих текстах;
- 7) визначити спільні та відмінні риси мовної репрезентації статі особи в досліджуваних офіційно-ділових текстах;
- 8) окреслити шляхи вдосконалення репрезентації статі осіб в сучасних офіційно-ділових текстах українською і англійською мовами.

Об'єктом дослідження є різнорівневі мовні засоби репрезентації функційно-семантичної категорії статі, представлені в офіційно-ділових текстах України і США.

Предмет дослідження – лексико-граматична природа, кількісні характеристики, стилістичні особливості мовних засобів репрезентації функційно-семантичної категорії статі.

Матеріалом дослідження стали тексти Цивільного кодексу України (від 16.01.2003 р. № 435-IV) і Цивільного кодексу штату Каліфорнія. Хоч кодекс Каліфорнії був ухвалений раніше, ніж Цивільний кодекс України, американський документ досі чинний, у нього постійно вносять доповнення та зміни, отже, обидва тексти актуальні, їх можна порівнювати. Ми вибрали саме цивільне право, адже в текстах описані правочини, які регулюють майнові та немайнові відносини між особами та суб'єктами.

У дослідженні були використані різні загальнонаукові та власне лінгвістичні **методи**. Описовий метод застосовано для узагальнення результатів аналізу теоретичних напрацювань з досліджуваної проблематики, а також для вивчення лексико-граматичних особливостей різнорівневих засобів репрезентації функційно-семантичної категорії статі, представлених в офіційно-ділових текстах. Функційний метод використано для визначення ядра та периферії досліджуваних мовних засобів і встановлення їх функцій з огляду на стильову належність текстів. Також важливими для результатів дослідження були метод кількісних підрахунків, що дав змогу встановити кількісні співвідношення аналізованих одиниць. Зіставний метод посприяв визначенню спільних і відмінних рис мовної репрезентації статі в Цивільному кодексі Каліфорнії та Цивільному кодексі України.

Теоретичне значення дослідження полягає в розширенні відомостей про засоби вербалізації функційно-семантичної категорії статі в українській і англійській мовах, уточненні даних про функціонування цих одиниць та актуальні тенденції репрезентації досліджуваної категорії, притаманні офіційно-діловим текстам. Положення роботи сприятимуть подальшому вивченню мовної репрезентації функційно-семантичної категорії статі на матеріалі офіційно-ділових текстів українською і англійською мовами.

Практичне значення. Результати роботи можна використати для вдосконалення практики перекладу офіційно-ділових текстів з англійської на українську чи навпаки. Крім того, матеріали дослідження можна використати у підготовці посібників зі стилістики, лінгвістичної семантики, гендерних студій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи апробовано на Міжнародній конференції молодих українців "Українська мова, література та культура в період війни: виклики та перспективи", організованій Інститутом україністики Варшавського університету спільно з НаУКМА та низкою інших вишів України 12 травня 2025.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ СТАТІ

1.1. Кореляція функційно-семантичної категорії статі з граматичною категорією роду

Вивчення категорії роду має давню наукову традицію, глибоко вкорінене у світовій історії лінгвістичних досліджень. Основні ідеї та термінологія для позначення відповідних мовних і позамовних явищ беруть свій початок ще з часів давніх греків (приблизно з 5 століття до н.е.), а розвиток теоретичних напрацювань щодо різних аспектів дослідження цієї категорії триває дотепер [57, с. 142]. Адже і досі, особливо зважаючи на новітні політичні та соціальні процеси, філологи постають перед новими викликами, що стосуються мовного позначення гендерної належності осіб. Дискусії про особливості вербалізації категорії роду, лінгвістичні теорії, що мали прихильників і критиків, стали доволі активними з XIX століття. Важливим стало усвідомлення наявності універсальних мисленневих категорій, що по-різному втілюються в мовах різних типів. Особливо посилилася увага до мисленневого підґрунтя мовних, зокрема граматичних, категорій тоді, коли в центрі лінгвістичних досліджень розглядають саме способи і засоби функціонування мови в межах антропоцентричного лінгвістичного підходу.

Функційно-семантична категорія статі корелює з граматичною категорією роду. М. Ібрагім, розрізняючи два типи категорій у мовній системі, вказує на те, що рід є синтаксичною категорією, а стать — відповідною поняттєвою категорією, яка є позначенням тих категорій, що існують у природі [53, с. 11]. Різні типи категорій між собою взаємодіють, а не існують окремо. Взаємодію морфологічної категорії роду й номінативної категорії статі послідовно виявлювано в корелятивності їхніх значень, де сукупність семантично мотивованих грамем утворює ядро морфологічної категорії роду [14, с. 27].

Зважаючи на антропоцентричний підхід до дослідження мовних систем, який усталився в сучасному мовознавстві, розглядаючи граматичні явища, надзвичайно важливо для науковців звертати увагу на їхнє семантичне підґрунтя. Оскільки існування мови як явища є надбанням людської цивілізації, то і сама мовна система покликана насамперед відображати характер людського мислення та виконувати потрібні для людини функції. Саме тому кожна граматична категорія є певним результатом когнітивної діяльності людини та відображає ті чи ті поняттєві складники, важливі для певної мовної спільноти.

У межах функційної граматики набули поширення терміни «семантична категорія» та «функційно-семантична категорія». П. Піпер потрактує семантичну категорію як значення дуже високого ступеня загальності, яке може бути різноманітним за формою, а у вираженні не обмежене тільки синтаксичною, морфологічною, лексико-граматичною або словотвірною категорією, тільки однією лексико-семантичною групою [29, с. 576]. Для позначення того самого або споріднених феноменів використовують й інші терміни. Для позначення семантичної категорії, що розглядається в сукупності її змісту і форм, якими цей зміст виражається, використовують термін «функційно-семантичне поле» [29, с. 580]. Оскільки сама концепція польової структури передбачає наявність ядра та периферії, то логічним є їхнє виділення в таких категоріях. П. Піпер вважає, що в основній, центральній частині категорії розташовуються мовні одиниці, в яких домінує певне категоріальне значення, а на семантичній периферії цієї ж категорії знаходяться мовні одиниці, в яких те саме категоріальне значення більшою чи меншою мірою затушовується якимись іншими значеннями [29, с. 580]. З таких позицій можна розглядати функційно-семантичне поле роду в аналізованих мовах. Його можна визначити як систему мовних засобів морфологічного, синтаксичного, словотворчого, лексичного рівнів, які об'єднані спільністю та взаємодією їх семантичних функцій і репрезентують у мові концептуальну категорію роду [33, с. 51].

О. Грипас пише про те, що семантичну категорію потрібно розуміти як абстракцію, конструкт свідомості, побудований на гіперо-гіпонімічних (родо-

видових) відношеннях, де гіперонімом є загальне семантичне значення категорії, гіпонімами – часткові значення, які структурують категорію за принципом дихотомічного поділу, реалізованого в ієрархічній будові (в класичному розумінні категорії), або за прототипами (в теорії поля) [9, с. 142].

Грамматичні й семантичні категорії у своїй природі мають певні відмінності, проте їхнє існування тісно взаємопов'язане. Обов'язковою ознакою семантичної категорії є наявність системи формальних різнорівневих засобів її вираження, у той час, як граматична категорія відображає лише певну частину значень семантичної категорії, але репрезентована у вербальній структурі парадигмою формальних показників з високим ступенем частотності у мовленні [9, с. 142].

Функційно-семантичну категорію потрактовують як сукупність відношень і систему вербальних засобів різних рівнів, які репрезентують ці значення в мовній комунікації [37, с. 14]. Досліджуючи це явище, слід враховувати спосіб мовної репрезентації, адже це допоможе встановити особливості внутрішнього структурування категорії. Н. Ясакова згадує, що водночас потрібним є з'ясування континууму засобів вираження певної семантики завдяки ґрунтовному аналізу різнорівневих семантичних складників, репрезентантами яких виступають мовні одиниці. [37, с. 19]

Багато вчених акцентують на відмінностях між поняттями біологічного роду (статі) та граматичного роду. Наприклад, О. О. Потебня підводить до думки, що мови можуть висловлювати ставлення до статі тільки лексичним змістом слів, а не формою (тобто граматичним родом) [31, с. 84].

Розглядаючи кореляцію граматичної категорії роду та функційно-семантичної категорії статі, важливо враховувати, що їх не варто ототожнювати. А. Загнітко наводить такі аргументи для підтвердження цього. По-перше, назви неістот не можуть бути семантично пов'язані зі статтю. По-друге, багато іменників-назв істот не мають вказівки на статеві відмінності: вони позначають чоловічу і жіночу стать тварин, риб, птахів. По-третє, іменники чоловічого роду зі значенням професій можуть однаковою мірою позначати як осіб чоловічої, так

і осіб жіночої статі. [13, с. 140]. Передусім розвиток граматичної категорії підпорядковується законам мовної системи.

Структурними одиницями категорії роду є грамеми, а категорії статі — семи. Порівнюючи англійську та українські мови, О. Дубова зазначає, що в англійській мові є прямий зв'язок із семами статі в структурі лексичної семантики іменників, тоді як в українській мові між грамемами роду і семами статі такого прямого зв'язку не існує [10, с. 462]. Саме через це багато вчених вважають, що в українській мові граматична категорія роду має морфологічну природу, а в англійській — лексико-семантичну.

Семи статі стосуються явищ позамовної реальності, а саме біологічних статевих ознак позначуваних істот, тобто екстралінгвальних чинників. Натомість грамеми роду стосуються мовної системи, а саме граматичних ознак іменників, тобто інтралінгвальних чинників. Опозиція статі виражає семіологічну значущість у словесному знакові, не завжди відбиту віртуально, але соціумно знакову, категорія ж роду є елементом частиномовного оформлення [14, с. 24].

Це свідчить про універсальний характер сем статі, що наявні в семантичній структурі певних іменників на позначення істот у всіх мовах, і специфічність грамемам роду, що наявні в іменників лише тих мов, що мають морфологічну категорію роду [10, с. 462-3]. Тому можна вважати, що загалом в українській мові іменники мають три грамеми роду і дві семи статі, але ні грамема роду, ні сема статі не є обов'язковими для кожного іменника, адже в *pluralia tantum* зокрема грамема роду не реалізується.

Важливо зазначити, що хоч ці явища протиставляються одне одному, вони не існують окремо, а співіснують і взаємодіють, оскільки сучасні лінгвістичні дослідження акцентують на аналізі реальної мовної практики й особливостях того, як мовні явища переплітаються з позамовними. Насамперед дискурсивні практики, прагматичні чинники та комунікативні інтенції впливають на їхню взаємодію. А. Загнітко пише про те, що взаємодія семантики статі та морфологічного значення роду в різних дискурсивних практиках наповнили формальний зміст грамемам роду екстралінгвальним змістом, що й зумовило

своєрідний функційно-семантичний зсув у статусі морфологічних форм роду іменників. Водночас узгоджувально-атрибутивний компонент таких форм відбиває стать особи та визначуваний у своїй реалізації функційною значущістю категорійної семантики особи [14, с. 23-4]. Це відображається і на синтаксичному рівні, наприклад, у тому, як у кожному функційному стилі регулюється вживання фемінітивів або реалізується значення жіночої статі у назвах професій. «Якщо в понятті “рід” основною є потенційна здатність іменника – назви особи за фахом, соціальним статусом тощо у формі однини вибірково співвідноситися з формами роду узгоджуваних (координованих) слів, то ознака статі є величиною лексико-семантичною, номінативною, відбиття якої в мовносоціумній практиці визначувано відповідними дискурсивними практиками, особливостями, комунікативними інтенціями» [14, с. 25].

1.2. Питання походження та універсальності категорії роду

Існують різні теорії щодо впливу лінгвістичних чи екстралінгвістичних факторів на появу категорії роду. Лінгвісти не дійшли згоди, чи є ця категорія мовною універсалією. Деякі вчені вважають, що поява категорії статі, а в мові відповідно категорії роду зумовлена самою природою людського мислення первісної людини. Наприклад, як пишуть О. Бойван та О. Ковтун, на якійсь стадії розвитку мови сталася екстраполяція природного роду у сферу мови [2, с. 99]. У такому разі можна вважати, що ця категорія характерна для всіх мов. Інші науковці пишуть про те, що рід – випадкова категорія і вона не має універсального характеру. Залежно від вибору однієї з цих позицій учені також розділяються в думках про те, чи потрібна взагалі ця категорія і яке її майбутнє. В українській мові семантична категорія статі корелює з граматичною категорією роду іменників, які позначають істот, а в сучасній англійській мові – з граматичною категорією роду, яка у своїй природі є лексико-семантичною.

Об'єктивно лінгвістам важко досягти єдності в цих питаннях, адже історія категорії почалася настільки давно, що мовцям важко уявити систему своєї мови без неї. Крім того, О. Балабан пояснює такі розбіжності в поглядах і наявність

протилежних думок щодо цього питання так: «Труднощі полягають у тому, що оскільки ця категорія виникла в досить ранній історичний період, приналежність цієї категорії до праіндоєвропейського періоду не пояснює її діахронічної структури, а сама реконструкція формування категорії роду пов'язана з розглядом етимології формантів, які стають елементами індоєвропейської системи класифікаційних протиставлень» [42, с. 114].

О. Балабан розглядає категорію роду як мовну універсалію, беручи до уваги те, що в багатьох мовах її так чи так представлено: «Оскільки категорія існує в більшості індоєвропейських мов, то вона може розглядатися як мультикультурний код» [42, с. 114].

Оскільки сама природа людського мислення зумовлює те, що за аналогією зі статтю людини, мовці будуть шукати схожі тенденції в навколишньому світі, категорію статі О. О. Потебня вважав загальною категорією усіх речей, пов'язаною з тим, що «усі речі живуть, подібно до людини і найближчих до неї тварин» [31, с. 84].

М. Ібрагім вважає інакше, він пише про те, що рід, здається, був випадковим результатом лінгвістичного розвитку деяких мов [53, с. 12]. На його думку, рід не можна вважати універсальною категорією. Проте в тих мовах, які його мають, він виявляє універсальні тенденції. Учений називає рід вторинною категорією, адже рід нічого не додає до значення неживого іменника, на відміну від категорії числа. Крім того, граматичний рід є абсолютно зайвим там, де він найбільше потрібний, тобто під час розрізнення статі там, де ці відмінності є семантично важливими та/або необхідними [53, с. 25].

Науковець виділяє дві теорії виникнення роду, які своєю чергою поділяються на два полярні типи [53, с. 27]. Перша, старіша, теорія пов'язує рід з певними способами мислення. Тобто рід, як лінгвістичний феномен, виник у відповідь на певні ментальні установки, у відповідь на нелінгвістичні реалії. Друга теорія відображає сучасний погляд на категорію. Останнім часом рід розглядають як випадковість мовної історії, яка може відігравати певну роль у певних аспектах культури, таких як міф і література, але граматичний рід не є

необхідним ні для того, ні для іншого. Особливо важливим фактом є те, що гендерно-статеві відмінності можуть бути виражені, якщо це необхідно, без жодної потреби в граматичному роді, як це відбувається в деяких мовах. Важливо зазначити, що такий погляд на рід не суперечить тому, що між людським мисленням та мовою є зв'язок, який виражається в тому, що мова та її засоби відображають аспекти природи мислення людини. На думку М. Ібрагіма, у випадку з родом усе має такий вигляд, ніби відбувається протилежне, тобто мислення пристосовується до мови, проте насправді відбувається те, що після того, як рід утвердився як лінгвістична категорія, сама ж людина користується цією новоствореною категорією скрізь, де це можливо [53, с. 92]. Водночас М. Флагерті після низки експериментів, де учасники мусили вибрати відповідний займенник третьої особи однини до предметів чи тварин, зробила висновки про те, що хоч англійська не є мовою з граматичною родовою системою, категорія істоти/неістоти є важливим фактором референції займенників у розмовному живому стилі [49, с. 29]. До істот англійської мови учасники використовували частіше *he*, якщо для тих тварин були характерні маскулінні суспільно-прийняті асоціації (*tiger, elephant*), тоді як до неістот могли використати *she* (наприклад *car*), хоч і все одно для референцій переважав займенник *it*, натомість ті учасники, чії мови мають граматичну категорію роду, переважно застосовували до назв предметів і тварин займенник третьої особи однини відповідно до граматичного роду референтного іменника [49, с. 20].

Інші ж лінгвісти, зокрема Г. Корбетт, вважають категорію роду нескінченно захопливою, адже, на їхню думку, вона має очевидні зв'язки з реальним світом, по-перше, вони виражаються у зв'язкові між багатьма граматичними системами роду та біологічною статтю, а по-друге, в інших типах категоризації, таких як розмір, які підтримують певні гендерні системи, а також мають зовнішні кореляти [46, с. 1].

А. Загнітко пише про те, що якщо вважати вихідними моментами утворення граматичної категорії роду пряме й безпосереднє відображення біологічної статі референтів, то необхідно зазначити, що при такому погляді на

генезис граматичного роду можна виділити три напрями вирішення цієї проблеми: 1) стимулом виникнення граматичного роду є безпосереднє відображення статевих відмінностей і їх перенесення на весь реальний світ; 2) домінуючим фактором генезису граматичного роду виступає диференціація найменувань предметів за цінністю (важливістю); 3) утворення іменників різних граматичних родів пов'язане з відповідним етапом розвитку людського суспільства [13, с. 138-9].

1.3. Природа і структура граматичної категорії роду в англійській мові

Оскільки українська та англійська мови належать до різних типів у межах групи флективних мов (українська належить до синтетичних мов, тоді як англійська до аналітичних), то історія, природа та структура категорії роду в них мають суттєві відмінності.

В англійському мовознавстві категорію роду досліджували Г. Корбетт, Ч. Гокетт, М. Кроуфорд, Б. Комрі, М. Ібрагім, М. Флагерті, та ін. Англійська мова має не граматичний рід, а природний рід (*natural gender*). Проте деякі лінгвісти використовують для мов, подібних до англійської, поняття поняттєвої системи роду (*notional gender system*), адже, на переконання С. Макконнелл-Гінет, поняття та уявлення про біологічну стать мають щонайменше таке ж значення, як і сама стать для вибору англійських займенників третьої особи [58, с. 3]. Вживання займенників не можна зрозуміти без урахування соціокультурного гендеру та уявлень про стать і сексуальність, актуальних у певний час. І саме такі гендерні «уявлення» можуть бути вбудовані в явища узгодження і впливати на них, особливо, але не тільки на займенники, навіть у мовах, де переважає граматичний рід [58, с. 4-6].

Лінгвісти визначають категорію роду і її графемний склад по-різному. Ч. Гокетт подає таке визначення категорії роду: «Роди — це класи іменників, що відображені в поведінці пов'язаних з ними слів» [52, с. 231]. Для системи роду бажаною ознакою є неперетинання, тобто одна одиниця може належати лише до

одного роду, проте Ч. Гокетт зазначає, що категорію роду в англійській мові можна визнати, лише послабивши вимогу взаємного неперетинання родових класів або визнавши сім родів замість традиційно визнаних трьох на основі зіставлення іменників із займенниками [52, с. 232-233]. Лише *he*: John, boy, man (сюди належать в основному чоловічі імена та іменники, у яких є центральною сема чоловічої статі); лише *she*: Mary, girl, woman, (жіночі імена та іменники, у яких є центральною сема жіночої статі); лише *it*: road, street, paper (неістоти); *he* або *she*: citizen, president, dean, doctor (назви професії та загальні назви на позначення особи за певними характеристиками); *he* або *it*: billy-goat, ram, drake (назви тварин чоловічої статі), *she* або *it*: nanny-goat, boat, car, ship (назви тварин жіночої статі та деякі назви неістот (У цьому випадку *she* не є маркером роду, а скоріше персоніфікацією, пов'язаною із позитивним емоційним ставленням [2, с. 100]) та *he*, *she* або *it*: baby, cat, robin (загальні назви дітей та тварин) [52, с. 232].

У праці «Філософія граматики» О. Єсперсен дає таке визначення категорії роду: «Під терміном «рід» тут мається на увазі будь-який граматичний класовий поділ, що представляє певну аналогію до розрізнення в арійських мовах чоловічого, жіночого та середнього роду, незалежно від того, чи базується цей поділ на природному поділі на дві статі, чи на поділі між живим і неживим, чи на чомусь іншому» [55, с. 226].

У «Comprehensive Grammar of the English Language» автори так пишуть про категорію роду: «Під родом мається на увазі граматична класифікація іменників, займенників або інших слів в іменниковому словосполученні відповідно до певних відмінностей, пов'язаних зі значенням, особливо відмінностей, пов'язаних зі статтю референта.» [38, с. 314] Тенденції кореферентності займенників з іменниками в однині (адже значення роду може реалізуватися лише у формі однини, тоді як в множині родові відмінності нейтралізовані в експліцитному вираженні, але відображені опосередковано через кореляцію з однинною) дали змогу авторам представити доволі широку класифікацію родових класів з дев'ятьма грамемами. На відміну від класифікації Ч. Гокетта, вони

додали ще розрізнення вищі істоти, нижчі тварини та істоти: вищі істоти, нижчі істоти та збірний: чоловічий, жіночий, подвійний, збірний, вища істота чоловічого роду, вища істота жіночого роду, вищий організм, нижча істота, неістота [38, с. 314]. В англійській мові ця категорія тісно пов'язана з категорією істот/неістот, адже, як пишуть Дж. Пейн і Р. Гадлстон, відмінності в роді відображені не лише в опозиції особових займенників *he, she*, але їх можна спостерігати також між відносними займенниками, *who, which*, де відмінність не базується на статі [61, с. 485]. Зважаючи на таку подвійну опозиційну кореляцію, Т. Врабель так описує грамеми категорії: «виникає специфічна система трьох родів, яку традиційна термінологія дещо оманливо представляє: середній рід (тобто неістота), чоловічий рід (тобто особа чоловічого роду), жіночий рід (тобто особа жіночого роду)» [64, с. 19] Тому розширена типологія родових класів, яка базується на узгодженні з займенниками, порівняно з класичним триграмемним поглядом на цю категорію є повнішою та відображає вираження значень статі, які є в англійській мові.

Розмірковуючи про те, чи природа цієї категорії вмотивована чи не вмотивована, М. Махмуд і М. Тауфік пишуть про те, що визначення роду або класифікація іменників — це зв'язок між формою і значенням іменника, і саме ця дихотомія показує, як ця граматична категорія перетинаючи кордони граматики та семантики, водночас глибоко вкорінена в них обох [57, с. 142].

Сама назва категорії «gender» має етимон праїндоевропейського походження **gene-*, **gen-*, який пов'язаний зі значенням народжувати, давати життя, і з похідними, що стосуються продовження роду та родинних і племінних груп (OED). Це слово багатозначне, тому його тлумачення пройшло довгий шлях формування. Проаналізувавши етимологію слова і лексикографічну практику вживання, О. Балабан спостерігає розширення значення слова впродовж історії: *gender* «рід, вид, клас, розряд або тип осіб чи речей, що мають певні ознаки» [CALD] фіксується ще із XII століття, потім можна зустріти в словниках «раса, рід, сім'я; тип, ранг, чин; вид», а з XIV століття в мовах романо-германських групи вже чітко використовується для розрізнення людей різної біологічної

статі: англ. «будь-якої з двох статей (чоловічої та жіночої), особливо якщо розглядати їх з огляду на соціальні та культурні відмінності, а не біологічні» [CALD], натомість активного вжитку, зокрема в граматиці, слово в цьому значенні набуло з середини XX століття; «(у таких мовах, як латинська, французька та німецька) кожен з класів (зазвичай чоловічого, жіночого, спільного, середнього роду) іменників та займенників відрізняється різними флексіями, які вони мають і яких вони вимагають у синтаксично пов'язаних з ними словах» [CALD] [42, с. 115].

Науковці висловлюють різні думки про те, які є засоби вираження категорії роду в англійській мові і які з них є ядром, а які периферією. О. Пуш пише про те, що в сучасній англійській мові рід виражається в основному лексично, хоча є іменники, в яких він виражений морфологічно (іменники, які мають суфікс *-ess*, що вказує на жіночу стать, коли мова йде про певний рід зайнятості або характеристику особи: *giantess*, *enchantress*, *actress*) або лексико-синтаксично (слова з компонентами, які експліцитно вказують на стать істоти, коли мова йде про тварин чи вигаданих персонажів, *She-Beaver*, *Elf-lady*) [33, с. 50]. Окремо вона відзначає синтаксичний рівень вираження, який в основному стосується анафоричного (рідше катафоричного) виду референції, тобто реалізується заміщенням іменника займенниками 3-ї особи однини “*he*”, “*she*”, “*it*” [33, с. 50-51]. Науковиця наводить приклад, де в різних ситуаціях іменник *owl* можуть замінити і *he*, і *she*, і *it* в анафоричній референції у висловленні, що свідчить про те, що в англійській мові вибір займенників, із якими корелюють іменники, залежить від дискурсу, в якому вони вживаються, а реалізація концептосфери роду має яскраво виражений індивідуальний характер і визначається стильовими завданнями автора [33, с. 51]. З цією думкою згодна й О. Ковтун: «Грамматична категорія роду в англійській мові належить до непродуктивних граматичних категорій і на сучасному етапі розвитку зазнає актуалізації переважно для вираження особистісного ставлення до явищ довкілля, зокрема для надання певним особам відповідної характеристики та їх тенденційного оцінювання» [18, с. 42].

М. Ібрагім виокремлює три аспекти вираження категорії роду.

1. Морфологічний аспект: роди (та класи іменників) мають певні маркери, ці маркери не мають вирішального значення для істот, але важливі для неістот.
2. Семантичний аспект: маркери роду нічого не додають до значення неживих іменників, але вони є семантично значущими для істот.
3. Синтаксичний аспект: іменник певного роду зазвичай пов'язує з ним інші частини мови в тому самому реченні за допомогою узгодження [53, с. 97]. Важливим є те, що граматики мови повинна відображати те, як ці всі аспекти взаємодіють між собою. Частотним є явище, коли особі жіночої статі відповідає іменник жіночого роду, а чоловічої статі — чоловічого. Цей факт насправді є важливим елементом мовної економії для граматики, тобто це означає, що немає потреби вказувати рід іменників, що належать до категорії істот у їхніх лексикографічних статтях. Замість цього, кожен іменник буде вказано в його лексикографічній статті з однією з семантичних категорій MALE або FEMALE [53, с. 97].

В англійській мові рід як категорія є лише в іменника та займенника, проте так було не завжди. Надзвичайно важливим для аналізу цієї категорії є діахронійний підхід. У період староанглійської та середньоанглійської за родами змінювалися займенники, прикметники та дієслова. Л. Мойсей також згадує, що і числівник міг змінюватися за родами, адже числівник «one» виник у германських мовах на основі іє. вказівного займенника *ei, тому він змінюється за родами, так само числівники *d(u)wo- «two», *trei- «three» теж змінюються за родами, що свідчить про їхнє займенникове походження, диференціює рід і числівник «four» [27, с. 204]. Тому в англійській мові не завжди був notional gender, а й граматичний рід. Загалом важливо зазначити, що перед тим, як англійська успадкувала рід від праіндоєвропейської мови, рід іє. прамови та прагерманської мови не мав чіткої диференціації на рівні іменників, їхніх форм і зазвичай виражався за допомогою відмінкових форм інших частин мови на синтагматичному рівні, а подальші зміни у вираженні роду відбувалися через пересув наголосу [27, с. 204]. Три роди, характерні для індоєвропейської мови збереглися і в період середньоанглійського етапу розвитку англійської мови,

наприклад староанглійське *wīf* 'wife, women' (німецький когнат *Weib*) і *mægden* 'maiden,' (німецьке *Mädchen*) середнього роду, *bridd* 'young bird' і *drēam* 'joy' чоловічого роду, *strengþu* 'strength' і *eahtl* 'shoulder' жіночого [56, с. 22]. Унаслідок однієї з найбільш значущих фонологічних змін, а саме випадіння голосних *a*, *o*, *u* з заміною на *e* в ненаголошених складах, коли кінцеві звуки набули вимови звуку шва, тобто через нівелювання ненаголошених голосних, категорія роду була втрачена [56, с. 37]. Це відбулося в середньоанглійський період розвитку, разом з втратою граматичного роду, який став практично повністю семантичним, англійська втратила майже всю систему відмінювання. М. Ібрагім називає дві причини цього явища, які повинні були відбутися паралельно: різні характерні маркери роду іменників з певних причин були втрачені (зазвичай це ставалося через фонологічні зміни, а також були втрачені флексії, що позначають узгодження між іменником та іншими класами слів, які узгоджуються з іменником у роді (та інших категоріях) [53, с. 86]. Ці причини передбачають одна одну і не могли відбутися окремо. Як відомо, такі зміни в системі відмінювання англійської мови почалися з Норманським завоюванням Англії, що і знаменувало початок середньоанглійського періоду, під час якого велика кількість запозичень переважно з французької стала частиною лексики англійської мови. Саме з цієї причини лексика англійської мови багата на антоніми, синоніми та омоніми [40, с. 67]. М. Ібрагім згадує про те, що і під час періоду староанглійської була суттєва невизначеність щодо родової належності деяких одиниць, адже багато іменників мали різні роди і всі вони стосувалися неживих об'єктів і, що більш важливо, у них був відсутній маркер, який би вказував на розрізнення статі (наприклад, іменник *heofon* 'heaven' належав до чоловічого і жіночого роду, і відмінювався відповідно за двома парадигмами, а *frip* 'rease' належав до чоловічого і середнього) [53, с. 87]. Це було зумовлене тим, що через велику кількість нових запозичених слів з французької зарахувати кожне слово до лише одного родового класу ставало все важче. Після норманського завоювання ця невизначеність посилювалася, допоки сам граматичний рід не був втрачений. Втрата відмінкових форм прикметників,

вказівних займенників та означеного артикля означала втрату цілої системи узгодження, яка є вкрай необхідною для існування будь-якої системи роду.

Щодо самого явища узгодження, то С. Макконнелл-Гінет пише, що як технічне лінгвістичне поняття рід насамперед і стосується узгодження, а історія роду є історією і самого узгодження, яке передбачає наявність означувальних і означуваних слів, а до таких об'єктів належать артиклі та атрибутивні прикметники, часто також прикметникові та дієслівні вирази, які є предикатами цієї фрази, числівники, відносні займенники й анафоричні займенники, для яких фраза, очолювана відповідним іменником, слугує антецедентом [58, с. 3-4]. В. Понкратова згадує про існування підходу, коли мінімальною одиницею для визначення роду, є не слово, а узгоджувана модель із залежним словом ад'єктивного типу, що є досить прогресивним для сучасної лінгвістики, проте на сьогодні ці твердження не знайшли широкої підтримки [30, с. 77]. Для деяких мов принципи розподілу на роди переважно формальні, тоді як для інших семантичні, адже до уваги взяті значеннєві ознаки референтів. Звісно, є багато мов, у яких розподіл базується на обох цих принципах. З часом ці принципи можуть змінитися, внаслідок чого може виникати явище невизначеності в роді, або для мовців певного часового періоду буде дивною належність якоїсь одиниці до певного роду, адже вона не відповідатиме загальним принципам.

1.4. Природа і структура граматичної категорії роду в українській мові

В українському мовознавстві категорію роду вивчали А. Загнітко, В. Понкратова, О. Тараненко, О. Ковтун, А. Колесников, О. Дубова, О. Бойван, О. Пуш та ін. В. Понкратова умовно виділяє три основні напрями, у яких розглядаються проблеми сутності, генезису та діяхронії цієї категорії: 1) символіко-семантичний, де рід визначається як семантично мотивована категорія; 2) морфологічний, де рід іменників неістот не мотивований ідеєю статі; 3) синтаксичний, де сутність категорії роду зводиться до узгодження [31, с. 84]. Дослідниця називає такі напрями дослідження, які відбивають подальший

поділ: формально-семантичний, семантико-морфологічний, семантико-синтаксичний, формально-морфологічний, формально-синтаксичний, морфолого-синтаксичний [30, с. 77].

Система роду української мови формувалася протягом тривалого періоду і бере початок ще з історії індоєвропейського роду. М. Жовтобрюх та інші згодні з думкою про те, що первісним був поділ на два роди (особового і речового) через стадію анімістичного світосприймання; шляхом поступового розвитку в межах особових назв чоловічого та жіночого роду витворюється система трьох родових класів [16, с. 115]. В. Горпинич вважає, що передісторія категорії роду пов'язана з переходом від активної структури індоєвропейської прамови до номінативної, коли на стадії активної структури індоєвропейській мові була притаманна двочленна система активних/неактивних імен, яка через ознаку істоти/неістоти трансформувалася в родову [8, с. 52].

Категорія роду є історично надзвичайно важливою в іменниковій системі граматичних категорій, адже на ній базувалися принципи іменного східнослов'янського відмінювання та історія нових типів відмін іменників. «Починаючи з періоду спільнослов'янської мови відбувається складний процес руйнування типів відмінювання, що ґрунтувалися на детермінативах, і витворення нових типів відмінювання, провідним принципом формування яких ставала граматична категорія роду» [16, с. 115]. Усунення типів відмінювання за давніми суфіксами-детермінантами стосувалося й інших частин мови, зокрема прикметників, займенників, порядкових числівників та дієприкметників. Такі системні зміни і закріпили тричленну родову класифікацію іменників в однині, множині та двоїні [16, с. 115]. І в сучасній українській мові родова належність є ефективним способом визначення, до якої відміни і відповідно типу відмінювання належить слово, наприклад іменник жіночого роду з нульовим закінченням належить до першої відміни, а чоловічого роду з нульовим закінченням — до другої. Особливо важливим це є у відмінюванні прізвищ, адже стать впливає на те, як прізвище людини буде відмінюватися в непрямих

відмінках, наприклад Бондаренко Світлані, але Бондаренку(ові) Олегу(ові), Бондар Світлані, але Бондар Олегу(ові).

Спочатку розподіл на роди з'явився в іменників, що позначали назви осіб, а паралельно з цим виділилася група іменників, яку не можна було зарахувати ні до чоловічого, ні до жіночого роду, так виник середній рід [21, с. 72]. Найбільше до назв осіб належало іменників чоловічого роду, менше жіночого і невелика кількість іменників середнього роду, зокрема назви малих істот (*хлоп'я(тко)*, *немовля(тко)*, *дитя(дитятко)*), оскільки для цієї графеми центральною є сема недорослості.

Також існували нечисленні співвідносні парні утворення, категорія статі в яких виражена суплетивами, а граматична категорія роду — нульовою флексією (чол. р.) і флексією -а (-я) (жін. р.), також суплетиви можна було простежити в складі іменників, які позначають назви тварин: *быкъ* - *корова* [16, с. 116].

Такі явища, як хитання в роді та перехід з одного роду в інший теж почалися у той період. Перехід слів з одного роду в інший і творення кількох форм роду — наслідок становлення типів відмінювання іменників за родовим принципом, а також різних фонетичних і морфологічних змін [4, с. 79].

Раніше категорія роду мала тісніший зв'язок із категорією числа, ніж зараз, адже як пише М. Брус, для давньої української мови властиве було розрізнення іменників за родами в однині, множині та двоїні, яке далі збереглося тільки в однині, у множині нівелювалося з усталенням єдиних флексій для всіх іменників, а у двоїні зникло через занепад самої графеми [4, с. 79].

Родова належність багатьох номенів в українській мові не збігається з їхніми відповідниками в інших слов'янських мовах. Т. Нестеренко пише, що ними можна вважати родову кваліфікацію цілої низки іменників, які зазнали фонетичних змін у результаті занепаду зредукованих, що й стало причиною зрушень у граматичному роді, а також науковиця звертає особливу увагу на флексію -о, ужиту на позначення чоловічого роду, та іменники середнього роду, що, крім типових для східнослов'янських мов флексій -о, -е (-є), в українській мові мають ще й закінчення -а (-я) [28, с. 704].

Важливими для дослідження історії розвитку категорії роду були напрацювання О. Потебні. Його погляди можна зарахувати до синтаксичного напрямку дослідження категорії роду, тобто до теорії про узгодження як основне призначення категорії. Водночас те, як він бачив походження категорії (тобто що вона відображала давній поділ предметного світу) перегукується з символіко-семантичним підходом. В. Понкратова, проаналізувавши роботи вченого, робить висновок, що науковець вважав виникнення категорії роду логічним, оскільки в давнину людина, з одного боку, уособлювала речі навколишнього світу, розділяючи об'єкти за їх якостями на чоловічі та жіночі, а з іншого боку, поділ об'єктів за родом було перенесено в мову, але у вигляді граматичної класифікації слів за їх формальними ознаками [31, с. 84]. Ядром категорії він вважав іменник, фактично декларуючи генезис прикметника з іменника та ад'єктивної атрибутивності із субстантивної [31, с. 85].

Проаналізувавши етимологію самої назви, О. Балабан робить висновок, що в мовах слов'янської групи однаковий праслов'янський етимон *родъ, *ordъ для назви цієї категорії, обидва пов'язані зі значенням народжувати, давати життя, а ще і з родючістю, урожаєм [42, с. 115]. Далі як багатозначне слово ця назва пройшла шлях розширення своєї семантики. Можна знайти такі тлумачення: рід – «група первісних людей, яка займалась спільною працею і була пов'язана спорідненням» [АТСУМ]; потім – «рід поколінь, які походять від одного предка» [АТСУМ]. Згодом поняття узагальнено до «вид, тип чого-небудь», як узагалі, так і в певних науках, у граматиці: «граматична категорія, властива іменникові багатьох мов (чоловічий, жіночий, середній)» [АТСУМ] [42, с. 116].

І. Вихованець і К. Городенська визначають категорію роду іменників так: «Категорія роду іменника – несловозмінна (класифікаційна) самостійна морфологічна категорія, яка в типових виявах має диференційовану сукупність афіксів (флексій і суфіксів) для свого вираження, поєднує семантико-граматичний зміст назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості та формально-граматичний зміст назв неістот і складається з трьох градем чоловічого, жіночого і середнього роду» [6, с. 85].

Щодо кількості грамем категорії роду в українській мові лінгвісти висловлюють різні думки. Традиційним є поділ на три родові класи: чоловічий, жіночий середній, де центральною є опозиція між чоловічим та жіночим родом в назвах осіб. Проте деякі лінгвісти виділяють ще спільний та парний рід. Наприклад, Н. Клименко вважає, що іменники так званого спільного роду формально відмінюються за зразком іменників жіночого роду І-ої відміни із закінченнями -а/-я, і вони є наслідком застосування різних словотворчих засобів і об'єднують нейтральні за значенням (їх мало: *сирота, суддя, тамада*) та експресивно забарвлені слова здебільшого з негативним відтінком (*нездара, ненажера, нероба* та ін.) [17, с. 83]. М. Жовтобрюх і Б. Кулик виокремлюють ще дві групи таких іменників, які стосуються прізвищ: невідмінювані прізвища іншомовного походження та українські прізвища на -а [11, с. 228]. Незважаючи на це, в реальній комунікативній ситуації будь-яка з цих одиниць позначає лише одну людину відповідної статі. І. Вихованець і К. Городенська пропонує вбачати в іменниках так званого «спільного роду» та назвах роду занять, діяльності, посад, звань людини омонімічні форми чоловічого і жіночого роду [6, с. 87]. Хоч ці іменники можуть позначати як чоловіка, так і жінку, вони не вказують на дві статі водночас, а реалізують лише одне значення. Для цього застосовуються переважно синтаксичні засоби вираження роду, наприклад закінчення в дієсловах минулого часу або закінчення прикметників: *голова приїхав* чи *голова приїхала, сирота вбогий* чи *сирота вбога*. Родова належність іменника може бути зрозуміла з самої мовної ситуації, з контекстуальних чи фонових знань. В. Горпинич підтримує поділ на чотири родові класи, де четвертим є парний рід, адже на його переконання граматичну категорію роду мають усі іменники: «Поза родом не можуть перебувати навіть ті іменники, які мають форму лише множини і в формі однини не вживаються: *ножиці, штани, окуляри, Суми, Ромни, Карпати, канікули, іменини, христини, фінанси, щипці*. [8, с. 52]. Ми будемо дотримуватися концепції, за якої у таких іменниках і сема статі, і грамема роду відсутні, оскільки вважаємо, що ані сема статі, ані грамема роду не є обов'язковими для кожної субстантивної лексеми [10, с. 462-3].

Загалом категорія роду є класифікаційною для іменників та особових займенникових іменників, адже слово може належати лише до одного родового класу, крім випадків хитання в роді, коли слово можна класифікувати як таке, що належить до двох грамем категорії роду. Водночас ця категорія є словозмінною для прикметників та порядкових числівників, форму яких потрібно узгодити із формою означуваного іменника, додаючи одне з трьох закінчень. Це стосується і дієслів, де граматичне значення роду виявляється в минулому часі, узгоджуючи присудок із підметом. Саме тоді й реалізується функція категорії роду узгоджувати означувальні слова до означуваних. Коли відбувається субстантивація вигуків, прислівників або прикметників, значення роду залежить від того, чи мова йде про істоту, від статі означуваної особи: до субстантивованих вигуків чи прислівників застосовується середній рід: *переможне «ура», щасливе «завтра», приїхав черговий, відповідальна чергова*.

До хитання в роді науковці зараховують різні явища. Наприклад, Н. Клименко вважає, що хитання в родовій належності насамперед стосується іменників із суфіксами, що виражають значення збільшеності: -овищ(е) / -ищ(е), -иськ(о) або зменшеності [17, с. 71]. Особливо виразно хитання в роді виявляється в назвах істот. Наприклад, назви людей *бабище, свекрушище* відмінюються як іменники середнього роду (так диктує суфікс -ищ(е), як морфологічний засіб вираження роду) та жіночого (так нагадує про себе розрізнення за статтю, підкріплене словозмінною парадигмою слова, як лексико-семантичний засіб вираження роду): *баба — бабище, свекруха — свекрушище* [17, с. 72]. Тому можна сказати і *страшне бабище, і страшна бабище*.

В інших випадках цим терміном номінують явище, коли існують паралельні родові форми одного й того ж слова, які нерідко вживані в різних стилях мови. Спостерігається хитання у граматичному роді іменників *сусід — сусіда, зал — зала, змій — змія, птах — птаха, парасоль — парасоля* [34, с. 149]. М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик пишуть про те, що деякі іменники, що в книжному стилі мови вживають в формі чоловічого роду, в розмовній мові використовують у формі жіночого роду: *мозоль — мозоля, санаторій — санаторія*. В українській

мові навіть існують слова, паралельні форми яких можуть належати до всіх трьох родових класів: *плес – плеса – плесо, цебер – цеберка – цебро* [11, с. 228].

О. Балабан виділяє такі основні функції форм роду в англійській та українській мовах. 1. Функція опозиції. Вона є первинною, адже і в основі категорії є протиставлення, коли іменник чоловічого роду вказує на особу чоловічої статі, а жіночого — на жіночу: в іменах (англ.) *Jane, Harry*; (укр.) *Тарас, Марія*; в назвах людей за їх заняттями (англ.) *host – hostess*; (укр.) *диригент – диригентка*; професіями (англ.) *actor – actress*; (укр.) *актор – акторка*; якими і ознаками; (укр.) *танцівник – танцівниця*; національності (укр.) *англієць – англійка; іспанець – іспанка*; в назвах тварин рід розрізняє самця й самку (англ.) *tiger – tigress*; (укр.) *тигр – тигриця*. 2. Функція нейтралізації. Науковиця вважає, що за наявності опозиції форм немаркованою формою є форма чоловічого роду, і саме її використовують, коли стать об'єкта спеціально не розрізняють чи слово має узагальнювальну функцію (функцію генералізації), коли йдеться про чоловіків і жінок одночасно: (англ.) *students, poets, cats*; (укр.) *студенти, викладачі, письменники*. 3. Дистинктивна функція. Форми чоловічого й жіночого роду іменників, які відносяться до осіб, можуть мати розходження у значеннях (окрім вираження статі особи). [42, с. 116].

О. Дубова вважає, що синтагматичний характер категорії роду іменників виявляється в тому, що функція цієї категорії полягає у визначенні вибіркової сполучуваності іменника з родовими формами ад'єктивних слів [10, с. 464]. Дослідниця вважає, що для сучасної української мови, яка належить до синтетичних мов, у якій речення мають вільний порядок слів, завдяки якому виражаються різні комунікативно важливі складники висловлення, а функція оформлення семантико-синтаксичних зв'язків між словоформами в реченнях здійснюється завдяки засобам синтетичного формотворення, реляційна субстантивна категорія роду є необхідною, оскільки саме завдяки цій категорії забезпечується творення і сприйняття комунікативно повноцінних речень з типовим українській мові вільним порядком слів, отже, забезпечується реалізація комунікативної функції [10, с. 466-7]. Назви істот родовою

диференціацією на ґрунті природного розрізнення їх за статтю підтримують існування семантико-граматичних функцій категорії роду, а важливість і послідовність граматичного оформлення цього шару лексики засвідчують, що пов'язані з назвами істот і номінацією статі семантико-граматичні функції категорії роду сприяють її збереженню у граматичній системі української мови [6, с. 87].

Науковці висловлюють різні думки про те, які є засоби вираження категорії роду та який рівень репрезентації роду є основним. О. Пономарів переконаний, що категорія роду має тісні зв'язки з реальним світом, він пропонує називати її лексико-граматичною, адже крім граматичних ознак враховуються ще й семантичні, поділ на статі та за віком [34, с. 147]. Наприклад, у кореляції *качка – каченя* реалізується центральна для середнього роду сема недорослості. О. Бойван і О. Ковтун вважають, що основним мовним рівнем репрезентації гендеру є лексичний [2, с. 100].

В. Понкратова дотримується іншої концепції: у назвах речей, явищ, процесів, понять категорія роду є суто граматичною категорією, безпосередньо не пов'язаною з реальним значенням іменника [30, с. 75]

І. Вихованець та К. Городенська пишуть про співіснування в категорії роду семантико-граматичного і формально-граматичного змістів [6, с. 85]. Такої ж думки дотримується Н. Клименко. Дослідниця вважає, що категорії роду притаманний семантико-граматичний зміст, що ґрунтується на відношенні назв істот до біологічної статі (на цій основі чоловічий рід протиставлено жіночому) або недорослості істот, їхнього молодого віку (визначає середній рід), і водночас цій категорії властивий формально-граматичний зміст, що характеризує назви неістот [17, с. 79].

У назвах осіб М. Жовтобрюх і Б. Кулик виділяють такі засоби вираження категорії роду: лексичні (пара корелятивів утворена від різних кореневих основ і саме визначення слова передбачає ту чи ту стать, наприклад, *батько – мати, чоловік – жінка*); морфологічні (мова про суфіксальну систему української мови, коли словотворення відбувається від однієї і тієї ж основи, наприклад *одесит –*

одеситка, поет – поетеса; синтаксичні засоби слугують для розрізнення омонімічних форм: *наш Коваленко – наша Коваленко*) [11, с. 225]. Усі ці засоби імплементовані разом. Досліджувати окремо морфологічні, лексичні і граматичні засоби вираження категорії роду видається неможливим, адже всі ці категорії знаходяться у певному взаємозв'язку [2, с. 100]. Самі назви цих засобів можуть відрізнятися. Наприклад, А. Колесников вважає, що систему значень категорії роду, специфічну для назв осіб і тварин, обслуговують лексико-граматичні, словотвірні і синтагматичні граматичні форми [19, с. 40].

Думка О. Крижанівської відрізняється, адже вона вважає, що оскільки розрізнення роду здавна було змістовим, а не формальним, граматичним, то специфічних граматичних засобів для вираження роду практично немає [21, с. 72].

Категорія роду не існує відокремлено від інших категорій, а тісно з ними пов'язана. Науковці мають різні погляди на те, яке місце вона посідає серед інших граматичних категорій. А. Колесников розглядає рід як підкатегорію в межах категорії істот / неістот, потрібну для розрізнення статі істот, що має парадигматичну організацію, граматичним центром якої є назви істот. Узагальнена парадигматична схема цих назв протиставляє грамеми сер. р. зі значенням недорослості і чоловічий рід та жіночий рід зі значенням дорослості, що позначають чоловічу і жіночу стать істот [19, с. 37]. А. Загнітко вважає, що категорія роду посідає серед інших категорій особливе місце, оскільки вона характеризується як «суперкатегорія», побудована за принципом інтердепенденції, тобто категорія роду іменників і рід прикметників пов'язані [13, с. 141].

Н. Ясакова відзначила тісну взаємодію категорії роду з категоріями особи і числа, що зумовлює появу вторинних функцій морфологічних форм особи та розширення спектру функційних варіантів персональності на синтаксичному рівні, зокрема вираження неозначено-особової семантики [37, с. 167].

Своєрідно категорія роду взаємодіє і з дієслівною категорією часу. М. Ібрагім, порівнюючи особливості категорії роду в різних мовах, окремо

відзначає, що прикладом деяких дрібніших відмінностей між мовами щодо узгодження є українська мова, в якій дієслова в однині минулого часу мають лише закінчення за родами [53, с. 99]. Водночас категорія особи в минулому часі не реалізована експліцитно.

За спостереженнями А. Загнітка, найповніше відбито генетичний процес взаємодії морфологічної категорії роду з категорією особи / неособи в мовносоціумному просторі, в його різних дискурсивних практиках у межах перетину трьох основних груп іменникових слів: 1) рухомі номінації (серед них наявні морфолого-дериваційні найменування, для яких властиве поєднання морфологічного вираження значення роду (флексія) і дериватора (суфікса): *викладач – викладачка, європеїд – європеїдка, уругваєць – уругвайка, чародій – чародійка, лісовик – лісовичка*, і семантико-синтаксичні рухомі номінації (семантику роду іменникові лексеми реалізують тільки в межах певної синтагми): *академік, доцент, професор, оператор, профорг, фізорг: молодий академік ↔ молода академік; академік виступив ↔ академік виступила*); 2) нерухомі найменування (*дядько – тітка, зять – невістка, брат – сестра*); 3) іменники з омонімією морфологічних форм роду (іменники так званого спільного роду), пор.: *базіка, сирота, плакса, недоріка, недотепа, пустомеля* та ін. [14, с. 20].

1.5. Актуальні проблеми дослідження мовної практики реалізації категорії роду в англійській та українській мовах

Важливо також розмежувати поняття рід (гендер) та стать (секс). Часто ці терміни використовуються синонімічно, і мовці можуть мати на увазі під гендером, статтю і родом одні поняття, проте вони позначають різні концепти і мають різні конотації та особливості вживання. М. Боровцова визначає гендер як цілісну психічну репрезентацію статі, сповнену неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим смислом жіночого та чоловічого, здобуту індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду [3, с. 10]. У гендерних студіях, психології та біології існує думка, що стать можна

визначити через хромосомні та фізіологічні дані людини, і так буде розподіл на чоловіків, жінок та інтерсекс-людей, тоді як гендерні ідентичності не будуть обмежені бінарним поділом, і кожна людина може ідентифікувати себе як чоловіка, жінку, небінарну особу, визначити свою гендерну ідентичність по-іншому та просити використовувати щодо себе певні займенники, наприклад, вона/її або вони/їх та ін. Як і в соцмережах, так і серед психологів та лінгвістів в англійському дискурсі (такі теми починають з'являтися і в українськомовному середовищі) тривають дискусії щодо вживання особового займенника третьої особи множини *they* для позначення однієї людини, аби досягти гендерної нейтральності у висловленні. В англійській мові така конструкція є загальноприйнятою навіть для позначення однієї людини, коли мова йде про ситуації, де стать особи невідома або неважлива, наприклад, *Someone left their bag on the table; Every person should know their rights*. Проте в ситуаціях, де суб'єкт чітко визначений і його стать відома мовцям (наприклад, імена людей та іменники, які містять сему чоловічої чи жіночої статі, що має морфологічне (найчастіше суфіксальне) вираження (назви професій *stewardess, actress* і т. д) або лексичне вираження (назви спорідненості *father, mother, niece, nephew*)) вживання *they* не є узуальним **Kate left their bag on the table*. Залежно від того, як мовці сприйматимуть такий варіант Б. Бйоркман поділяє мовців на мовців з консервативною дистрибуцією *they* та мовців з новітньою дистрибуцією *they* [43, с. 9]. Для перших таке okazionale вживання *they* не є виправданим і значення роду має бути виражене щоразу, коли відома стать референта. і в цьому прикладі вони б ужили *her bag*, тоді як для других таке вживання є можливим, особливо якщо відомо те, що референт надає перевагу таким займенникам, коли про нього говорять у третій особі, у цьому випадку займенникам *they/them*. Той факт, що мовці з новітньою дистрибуцією можуть використовувати *they* для референтів відомої їм бінарної статі, взаємозамінно з *he* або *she*, є достатнім, щоб продемонструвати, що для цих мовців рід не контрастна граматична риса [43, с. 10]. Тобто не така риса, коли її відсутність призводить до позитивної семантичної інтерпретації через механізм протиставлення, тому для таких

мовців відсутність вираження роду не означає, що стать невідома або невизначена.

Гендер людини також називають соціальною статтю, що впливає на його вивчення в сучасній лінгвістиці. Ю. Маслова визначає три типи конструювання гендеру: «нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму), маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети) та креативний (ситуативно – специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічності та жіночності)» [24, с. 226]. Ця співвіднесеність мовних форм з гендерними уявленнями, що лежить в основі цього явища, у всіх видах соціальної практики має свою специфіку. Гендерні стереотипи разом з граматичним родом є чинниками, від яких залежить приписування роду позначуваним особам, особливо коли немає лінгвістичних даних, які могли б виправити стереотипну упередженість (наприклад, *electrician*) [54, с. 299]. Мовці скоріше за все припустять, що мова йде про чоловіка, адже вони переважають у цій професії. Зменшити вплив гендерних стереотипів та упереджень на розуміння, якщо в арсеналі мовних засобів не є доступними формальні засоби вираження роду (як суфікси для утворення фемінітивів в українській мові), може дискурсивний контекст. Тобто, однозначні мовні форми та/або явні вказівки на стать в контексті є можливими засобами для зменшення впливу гендерних стереотипів на інтерпретацію позначення особи. Наприклад, можна використати експліцитну вказівку на стать особи (*The electrician was a cautious woman*), що усуває вплив заснованої на стереотипах невідповідності на розпізнавання референсів [54, с. 299].

Нині особливо актуальним напрямом мовного планування є гендерна лінгвістика. У межах гендерної лінгвістики О. Бойван та О. Ковтун виокремлюють два мовних процеси, перший із яких отримав назву «специфікація» (*gender-specification*) або «фемінізація» (*feminisation*) [2, с. 100]. В англійській мові цей процес демонструє вживання у мові лексико-граматичних пар *he* чи *she*, *actors* чи *actresses*. Другий мовний процес називають

нейтралізацією (*gender neutralization*). Його представники наголошують на необхідності усунення назви осіб жіночої статі за професією та доводять, що подібні номінації неприпустимі як такі, що порушують морально-етичні та естетичні норми [2, с. 100]. Разом зі стрімким поширенням феміністичного руху набувають популярності рекомендації до гендерно нейтральних висловлень та політкоректності у виборі певних одиниць. М. Кроуфорд пише про такі зусилля феміністок у наданні пропозицій для *non-sexist language*: вони пропонували замінити частинку *man* у словах, де цей компонент належить до морфемного складу як друга словотвірна основа (*policeman, chairman*), на альтернативи, які підходять для всіх незалежно від гендеру людини (*humans, people, police officer, chairperson, chair*) [47, с. 239]. Іншими прикладами є заміна *fireman* на *firefighter*, *stewardess* на *flight attendant*. Національна освітня асоціація в США навіть розглядала пропозицію замінити *mother* на гендерно нейтральне *birthing parent*, а *father* на *non-birthing parent* [39]. Також, в англійській мові часто в офіційно-діловому стилі і не лише використовується конструкція *his or her*, аби включити чоловіків і жінок, коли потрібно використати присвійний займенник. Існує думка, що коректніше буде вживати *their*, аби не дискримінувати людей, гендерне самовизначення яких не вписується в бінарну концепцію або використати повністю новий займенник *they* [47, с. 240].

Вище ми згадували про процеси нейтралізації та фемінізації, які виділяють у гендерній лінгвістиці, коли в частині про рід в англійській мові доречно було описувати нейтралізацію, то в українській мові варто згадати про фемінізацію. Порівнюючи ці дві мови, О. Ковтун робить такий висновок про ці процеси в обох досліджуваних мовах: «Західна лінгвосфера тяжіє до гендерної нейтралізації категорії роду, а гендерно-марковані лексеми набувають негативного оцінного значення, а в українській лінгвокультурі спостерігаємо активні й суперечливі в лінгвістичній оцінці фемінітивотвірні процеси, що сприяють відновленню гендерно-лінгвістичної рівності в українській мові, з актуалізацією амбівалентної оцінки» [18, с. 42]. Остання редакція Українського правопису 2019 року передбачає творення і вживання фемінітивів як варіативну норму. У

параграфі про іменникові суфікси автори правопису вказують, що за допомогою суфіксів -к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а) та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі [36, с. 39]. Усі назви осіб чоловічого роду, у яких значення певного роду не виражене лексично, тобто ті, які в реальному житті можуть стосуватися обох статей, мають потенціал до утворення фемінітивів, адже ресурсів суфіксальної системи української мови достатньо для цього. Хоча мовці нині активно вживають фемінітиви в розмовному мовленні, їхнє використання є стилістично обмеженим. Найчастіше на них можна натрапити в розмовному та художньому стилі через здатність фемінітивів отримувати емоційне забарвлення. Хоч такі номени ще не проникли в офіційно-діловий стиль, зокрема тексти законодавства України, їх уживають дедалі частіше, що стає предметом дослідження багатьох мовознавців. І. Беркешук зазначає, що «процес активного поповнення корелятивних форм на позначення жіночої статі особи за професією є динамічним і постійно вдосконалюється» [1, с. 62]. С. Лагдан пише про те, що офіційно-діловий стиль не передбачає використання фемінітивів через свою консервативність [22, с. 169]. М. Гінзбург вважає за доцільне надавати перевагу чоловічому роду для подання офіційних назви посад, професій, звань у наказах, трудових книжках тощо [7, с. 23].

Як пише А. Загнітко, соціальна нерівність чоловіків і жінок, зайнятість чоловіків на відповідних посадах, можливість працювати за певною професією законсервувала і водночас зумовила розвиток іменників чоловічого роду узагальненого значення, унаслідок чого з'явилася тенденція називати жінку завжди окремим словом [13, с. 159]. Здобуття жінками рівних прав і можливостей з чоловіками посилює цю тенденцію, і тепер вживання фемінітивів має на меті підвищити видимість жінок, особливо в тих професіях, куди раніше вони не могли потрапити.

О. Тараненко вважає, що поширенню тенденції до словотвірно не фемінізованого позначення особи жіночої статі за її соціальним становищем словами з морфологічними показниками чоловічого роду, крім інших чинників,

сприяв з другої половини ХХ ст. дедалі більший вплив на загальнолітературну мову книжних офіційно-ділового й наукового стилів та інформаційних жанрів публіцистичного стилю [35, с. 20]. Цій тенденції також сприяв вплив зросійщення та самої російської мови, для якої фемінітиви менш характерні, а їхнє творення не таке продуктивне, як в українській мові.

Хоч жінок у різних професіях стає більше, а суфіксальний потенціал української мови у творенні нових одиниць важко переоцінити, від деяких іменників мовці не так активно утворюють фемінітиви, як від інших. Фактор мовного консерватизму стримує поширення окремих форм жіночого роду, зокрема, у військових званнях (сержант, лейтенант, прапорщик та ін.), хоч для цього вже є позамовні підстави [35, с. 15]. Незважаючи на це, можна припустити, що в майбутньому в цьому випадку ситуація зміниться через суттєве збільшення жінок в лавах ЗСУ. Коли Людмила Шугалей стала першою жінкою, яка отримала звання генерала, медіа вибирали для своїх заголовків конструкцію *жінка-генерал* [23]. Очевидно, що форма *генеральша* не могла бути використана, адже вона позначала б дружину генерала (що є теж однією з функцій категорії роду – розрізнення чоловіка і дружини).

Цікавим явищем є те, що в суспільстві деякі мовці сприймають фемінітиви як щось принизливе, зневажливе та таке, що знецінює певний вид діяльності. О. Тараненко у своїй монографії наводить приклади того, як і самі люди про себе, і медіа про відомих особистостей, і герої кінофільмів вживають маскулінатив замість фемінітива, щоб підкреслити значимість і важливість особи. Так, наприклад, говорячи про письменниць (і навіть доволі феміністичних письменниць), вживали слово *письменник*, або деякі жінки не хотіли, щоб використовували фемінітив для позначення їхньої професійної діяльності [35, с. 19].

Дуже часто науковці вважають чоловічий рід нейтральним або загальним для позначення всіх, особливо, коли мова йде про посади та професії. Особливо актуальними є дискусії про це в тих мовних ситуаціях, коли потрібно вжити форму множини для позначення якоїсь спільноти: *випускники, учні, вчителі,*

лікарі. Хоч серед цих людей можуть бути присутнім жінки, мовці можуть вживати такі форми. Очевидно, що значення статі в множині нівельоване, проте коли мова йде про назви осіб, суфікси -ник-, -ень-, -тель-, -ар-, а також -ач-, -ель-, -ець- особливо в поєднанні з нульовим закінченням у формі однини вказують саме на чоловічу стать. Противники використання фемінітивів обґрунтовують такий вибір тим, що жінок може бути представлено мало у вибірці або тим, що значення множини нівелює значення роду, проте це стосується першою чергою слів, які належать до *pluralia tantum*. Через це нерідко можна побачити, як умовно можуть сказати на групу людей *випускники*, навіть якщо там присутні одна чи дві жінки, проте навряд чи на групу людей, де присутні лише один чи два чоловіки, скажуть *випускниці*. З іншого боку, оскільки працює принцип мовної економії, в деяких стилях, зокрема в офіційно-діловому, особливості якого впливають на мовну репрезентацію статі, форми слів, які передають узагальнене значення, є виправданими, коли це не звертання та референція до неозначено-великої кількості людей. Усе-таки в публіцистичному та розмовному стилях, на нашу думку, варто вживати слова, *що* вказують на обидві статі: *українці й українки, випускники і випускниці, учні й учениці*. Редакторка О. Васильєва на своїй фейсбук-сторінці пише про те, що на перше місце варто ставити ту стать, якої більше в професії, якщо в медицині, освіті та редагуванні більше жінок, то вживаємо спочатку жіночий рід, а потім чоловічий: *лікарки і лікарі, лікарок/-ів; вчительки і вчителі, вчительок/-ів; редакторки і редактори, редакторок/-ів*. Військовослужбовиць, інженерок і комікес менше, тому пишемо так: *військовослужбовців/-иць, інженерів/-ок, коміків/-ес* [5]. Також, аби досягти гендерної нейтральності можна використовувати мовні засоби для позначення збірності такі як суфікс -ство: *учительство, учнівство* або іменники, які мають це значення, зокрема *спільнота: спільнота учнів, спільнота батьків*.

Ідеальним був би варіант у мові, де існує така опозиція: немаркований іменник — іменник чоловічого роду — іменник жіночого роду, проте оскільки цього немає в українській мові, то в парі корелятивів іменник чоловічого роду і фемінітив, немаркованою є перша одиниця. Часто використовують іменник

чоловічого роду на позначення обох статей. Як згадує І. Беркешук, вчені вважають, що причина цього явища, очевидно, полягає в тому, що в категорії чоловічого роду яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі. [1, с. 63] Тобто оскільки фемінітив маркована одиниця, то це насамперед зумовлено тим, що сема жіночої статі є центральною в значенні, тоді як маскулінатив вказує спочатку на те, що іменник позначає істоту, а істота своєю чергою чоловічої статі. Іменник-маскулінатив у кореляціях типу *лікар* — *лікарка* ширший за своїм семантичним обсягом, а тому здатний охоплювати весь підклас осіб, наприклад: кімната школяра, будинок вчителя [14, с. 159]. Тому, все-таки в українській мові проявляється тенденція до андроцентризму, де немаркованою формою, узагальненою назвою є іменники чоловічого роду, навіть під час узгодження присудка з підметом, що виражений відносним займенниковим іменником *хто* чи неозначеним *хтось*, за умовчанням потрібно вибирати чоловічий рід, коли потрібне узгодження в однині: *усі, хто прийшов, були задоволені; хтось залишив свою сумку*.

О. Тараненко пише про те, що наслідком андроцентризму в українській мові можна вважати «невидиму присутність» чоловіка і його позицію (як безпосередньо його спосіб уявлення суспільних відносин і цінностей, так і просто присутність його образу в суспільній свідомості), яка своєю чергою виступає як імпліцитна точка відліку в різних формах мовної експлікації жінки [35, с. 39]. Доречним є вислів письменниці-феміністки М. Етвуд про те, що жінки змушені дивитися навіть на себе через чоловічу призму: «Ти жінка з чоловіком всередині, який спостерігає за жінкою. Ти сама собі споглядач» [41, с. 392]. Навіть вибір форми звертання до жінки залежить від її шлюбного статусу: *панна* до незаміжніх жінок та *пані* до заміжніх.

Отже, граматична категорія роду має довгу історію вивчення, проте сучасні суспільно-політичні процеси створюють нові виклики для мовних засобів репрезентації статі. Функційно-семантична категорія статі корелює з граматичною категорією роду, вони не існують ізольовано, а тісно взаємодіють.

Учені ще не дійшли згоди щодо природи виникнення категорії роду та її статусу мовної універсалії, побутує думка про те, що її поява зумовлена самим типом людського мислення і вона певним чином представлена в більшості мов, натомість інші науковці вважають, що її поява була випадковою і її не можна вважати мовною універсалією. Історія, природа та структура категорії роду відрізняються в аналізованих мовах. В англійській мові категорія роду має поняттєву основу. Відповідно до класифікації Ч. Гокетта в англійській мові можна виділити сім родових класів на основі співвідношення іменників з займенниками. Англійська мова з часом втратила ту систему категорії роду в середньоанглійській, у якій реалізувалося узгодження, що є ключовим для системи роду. Більшість науковців схиляється до думки, що в сучасній англійській мові рід може бути виражений переважно лексично або лексико-синтаксично. Розвиток граматичної категорії роду в українській мові мав важливе місце в історії становлення всієї граматичної системи. Вона є класифікаційною для іменників і словозмінною для прикметників, також вона реалізована в граемі минулого часу дієслова. В українській мові граматична категорія роду представлена трьома граема чоловічого, жіночого та середнього роду. Хоча деякі вчені виділяють ще так званий спільний рід, у нашому дослідженні ми будемо розглядати такі іменники як омоніміїні форми чоловічого й жіночого роду. У категорії роду в українській мові поєднується семантико-граматичний і формально-граматичний зміст. Сьогодні перспективними для лінгвістичного дослідження та наукових дискусій є питання імплементації фемінітивів у різні функційні стилі української мови через тенденцію до фемінізацію, а також уживання політично-коректних позначень назв осіб і вживання бажаних або нейтральних займенників у США.

РОЗДІЛ 2. ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ СТАТІ В ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ШТАТУ КАЛІФОРНІЇ

2.1 Кількісне вираження грамем роду

Оскільки граматична категорія роду є центральною в системі іменникових категорій і словозмінною для іменників в українській мові, а в англійській мові вона теж реалізується (хоч і обмежено) передусім в категорії іменника, то методи кількісного і статистичного аналізів передусім варто застосувати до власне назв осіб. Вище ми згадували про те, що загалом в українській мові з початку історії розвитку граматичної категорії роду кількісно переважали іменники чоловічого роду, цей аналіз покаже нам, чи зберігається ця тенденція на прикладах аналізованих матеріалів і також, що свідчить це кількісне вираження про репрезентацію семантичної категорії статі. Оскільки законодавчі документи складені так, аби їхні положення могли бути застосовані до будь-якої людини, то такий аналіз покаже наскільки та чи та грамема роду може відповідати семі чоловічої чи жіночої статі.

Кількість іменників, які можна зарахувати до грамеми чоловічого роду (дотримуючись загальноприйнятої в українському мовознавстві триграмемної концепції системи категорії роду), у тексті Цивільного кодексу України становить 158 одиниць. З них велика кількість (108 одиниць) позначають загальні або конкретні назви учасників правочинів: *абонент, автор, адресат, банкрут, бенефіціар, боржник, вигодонабувач, виготовлювач, виконавець, винахідник, виробник, відказоодержувач, відповідач, відправник, відчужувач, вкладник, власник, володілець, гарант, годувальник, громадянин, дарувальник, держатель, дестинатор, довіритель, донор, емітент, заготівельник, замісник, замовник, заповідач, засновник, заставодавець, заставодержатель, заявник, зберігач, землекористувач, індосант, іноземець, клієнт, комітент, конкурент, контрагент, контрактант, користувач, кредитодавець, лізингодавець, лізингоодержувач, ліквідатор, ліцензіар, ліцензіат, мешканець, набувач, надавач, наймодавець, обдарований, обтяжувач, одержувач, орендар,*

орендодавець, пайовик, пасажир, переможець, персонаж, підопічний, підрядник, платник, по жертвувач, позивач, позичальник, позичкодавець, покладодавець, покупець, поручитель, постачальник, потерпілий, поширювач, правоволоділець, правонаступник, працівник, представник, пред'явник, принципал, реципієнт, свідок, спадкодавець, спадкоємець, співавтор, співвласник, споживач, страхувальник, студент, субвиконавець, суб'єкт, субкористувач, субліцензіат, субпідрядник, сусід, творець, установник, учасник, учень, фактор, фрахтівник, фрахтувальник, чекодавець, чекодержатель, член. Менша частина (31) позначає конкретні професії і посади: *акціонер, аудитор, вихователь, військовослужбовець, директор, експедитор, заступник, інвестор, капітан, керівник, командир, комісіонер, кредитор, лікар, міністр, начальник, нотаріус, охоронець, перевізник, письменник, підприємець, повірений, помічник, президент, продавець, священнослужитель, секретар, страховик, субкомісіонер, управитель, художник.* Відносно невелика кількість (18) належить до групи тих, які позначають назви чоловіків у родинних стосунках: *батько, брат, вдівець, внук, годувальник, дід, дядько, нащадок, опікун, піклувальник, племінник, правнук, прадід, родич, усиновлений, усиновлювач, утриманець, чоловік.* Як бачимо, серед них є номени, які містять сему чоловічої статі як центральну (тоді, як вищезгадані номени в реальній мовній ситуації можуть позначати людину будь-якої статі, хоч вони і належать до грамеми чоловічого роду, проте не обмежені чоловічою статтю), але навіть у назвах осіб у родинних стосунках є іменники, які позначають обидві статі.

Іменників жіночого роду є 12 одиниць і, крім 4 іменників, які можуть позначати будь-яку людину, як учасника правочинів (*дитина, людина, особа, сторона*), інші 8 мають центральну сему жіночої статі, оскільки позначають різні статуси жінок у родинних зв'язках: *баба, вдова, дружина, жінка, матір, прабаба, сестра, тітка.* Як бачимо, іменників жіночого роду, які позначали б назви професії, не було знайдено. В основному ці номени використані лише для позначення жінки в стосунку до іншої людини (зазвичай іменника з граменою чоловічого роду: *сестри спадкодавця*). Для іменників середнього роду, що

можуть позначати назви осіб на зразок *хлопча, маля, дівча*, характерною є сема недорослості, а також зменшувально-пестливе значення, виразна експресивність, що зумовлює стильову обмеженість, зокрема недоречність використання в офіційно-ділових текстах. Тому в аналізованому матеріалі української мови назв осіб іменників середнього роду не виявлено.

У попередньому розділі ми зазначили, що іменники, які можуть позначати як осіб чоловічої статі, так і жіночої, залежно від екстралінгвальної дійсності або синтаксичного оточення, варто розглядати як омонімійні форми відповідних грамем категорії роду, адже вони не позначають людей обох статей водночас, а лише можуть реалізувати різні родові значення. Таких іменників у тексті Цивільного кодексу України 3: *голова, сирота, суддя*. Оскільки в самому тексті ці іменники вжиті або у формі множини, де значення статі нівельоване (*Опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами...*), або як один із членів ряду однорідних підметів, коли присудок виражений особовою формою дієслова у множині (*Голова комісії, її члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді...*), або у формі непрямого відмінку без означення (*...відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів)...*), то можна побачити, що в досліджуваному матеріалі не реалізоване ні значення чоловічого роду, ні жіночого цих омонімійних форм. Оскільки офіційно-діловий стиль передбачає точність і послідовність, очевидно, автори кодексу вибрали таку стратегію навмисно. Такий підхід є виправданим, адже зникає проблема надання переваги тому чи тому родовому значенню, стать особи не впливає на практику правозастосування і залежить від реалій позамовної дійсності в кожному конкретному випадку.

Аналізуючи матеріал Цивільного кодексу штату Каліфорнія, використовуємо класифікацію грамем роду в англійській мові Ч. Гокетта, описану в попередньому розділі. Застосувавши її для аналізу кількісного вираження значень роду, бачимо, що лише чоловічу стать (*only he*) можуть позначати тільки два іменники: *boy, uncle*. Це ті іменники, які містять центральну

сему чоловічої статі (хоча в анафоричних конструкціях *he* може стосуватися й інших іменників, про що ми згадаємо в наступних підрозділах). Лише жіночу стать (*only she*) можуть позначати всього чотири іменники: *aunt, girl, mother, woman*. Це ті іменники, які містять центральну сему жіночої статі. Найбільшу ж кількість становлять іменники, які можуть позначати обидві статі в позамовній дійсності (*he and she*, як ми побачимо далі, саме ця анафорична конструкція і буде найпоширенішою), їх 229: ті, які позначають загальні або конкретні назви учасників правочинів (ix 125: *adult, affiliate, applicant, appointee, appropriator, assign, assignee, author, beneficiary, bidder, borrower, broadcaster, buyer, candidate, cardholder, caregiver, citizen, claimant, client, cohabitant, companion, conservatee, consignee, consumer, cotenant, creditor, customer, debtor, decedent, defendant, devisee, employee, employer, encumbrancer, enemy, enrollee, entity, franchisee, franchisor, grantee, grantor, guardian, guest, heir, holder, homeowner, human, individual, inmate, installer, inventor, juror, keeper, landlord, landowner, legatee, lender, lessee, lessor, licensee, licentiate, litigant, lobbyist, manufacturer, master, mediator, minor, mortgagee, mortgagor, obligor, occupant, official, owner, participant, party, passenger, patient, payee, pedestrian, perpetrator, person, plaintiff, prisoner, producer, professional, proprietor, publisher, purchaser, purveyor, reader, recipient, remainderman, renter, representative, resident, responder, sender, servant, specialist, sponsor, stockholder, stranger, student, subdivider, subject, sublessee, subordinate, subscriber, subsidiary, successor, supplier, suspect, tenant, testator, transferee, transferor, trustee, trustor, user, veteran, victim, volunteer, witness, worker, youth*); ті, які позначають конкретні професії і посади (ix 97: *acupuncturist, administrator, agent, appraiser, arbitrator, architect, artist, assessor, assistant, associate, attorney, auctioneer, barber, broker, builder, carrier, cashier, chiropractor, cleaner, clerk, collector, commander, commissioner, consultant, contractor, controller, coordinator, coroner, counsel, counselor, dealer, dentist, designer, developer, dietitian, director, distributor, driver, engineer, environmentalist, examiner, firefighter, gleaner, governor, handler, hirer, hydrologist, hygienist, innkeeper, inspector, insurer, interpreter, issuer, jobber, judge, manager, midwife,*

minister, molder, notary, nurse, officer, operator, ophthalmologist, optometrist, pathologist, pawnbroker, physician, player, podiatrist, practitioner, president, principal, prosecutor, psychologist, psychotherapist, recorder, reporter, retailer, salesman, salesperson, secretary, seller, servicer, solicitor, superintendent, surgeon, surveyor, tailor, teacher, therapist, trainee, treasurer, vendor, veterinarian, vice-president, writer), і ті, які можуть позначати члена сім'ї будь-якої статі (їх 7: *grandparent, parent, partner, relative, sibling, spouse, stepparent*).

Відзначимо, що в українській мові у певних комунікативних ситуаціях може бракувати таких слів, зокрема, коли йдеться про множину осіб. Наприклад, *дідусь і/або бабуся* було б простіше описати одним словом, як в англійській мові *grandparent(s)*, аби уникнути потреби позначення статі, як у *брат і/або сестра*. Так само одне слово *sibling(s)* зекономило б мовні ресурси. Крім того, коли людина хоче сказати, що вона в стосунках з кимось, в англійській мові вона може використати *spouse, partner* (або відсутнє в тексті Кодексу, але доволі поширене серед мовців, *significant other*), якщо не хоче зазначати стать тієї людини. В українській мові вираз *мій партнер* скоріше за все означатиме чоловіка, а для позначення жінки, ймовірно, все-таки скажуть *партнерка* принаймні в більшості функційних стилів, крім офіційно-ділового чи наукового.

Оскільки займенник *it* в англійській мові позначає переважно неістоти, тварин та дітей, то єдині іменники в аналізованому тексті, які можна співвідносити саме ним, — це три іменники, які загалом позначають дітей: *child, child-in-law, stepchild*. За класифікацією Ч. Гокетта, цей іменник варто зарахувати до тих, яких можна позначити «he, she, it». У самому тексті в анафоричній конструкції використано саме присвійну форму цього займенника (*The abduction or enticement of a child from a parent, or from a guardian entitled to its custody*).

Як пише К. Ганна, цей займенник іноді вживається не лише до немовлят, а також до старших дітей, інколи самі батьки можуть його використовувати для своїх дітей, загалом використання цього займенника для позначення дитини (особливо, якщо її стать відома мовцеві) підкреслює потенціал для різних інтерпретацій займенника (наприклад, образа / байдужість, відсутність емоційної

залученості або батьківської любові) [51]. Оскільки законодавчі документи передбачають окреслення всіх осіб загалом і характеризуються емоційною нейтральністю, то використання саме цього займенника є виправданим, хоч мовці можуть вжити *he* та *she* для цієї ж мети в реальних ситуаціях. Саме використання певного займенника в реальних комунікативних ситуаціях може вказати на ту чи ту стать, якщо інших граматичних ознак роду нема, що більше поширено в англійській мові, але в українській теж реалізується. Зважаючи на це, далі ми також звернемо увагу на репрезентацію категорії роду в анафоричних займенникових конструкцій.

Отже, зіставний кількісно-якісний аналіз досліджуваних назв осіб показав, що в Цивільному кодексі України частка іменників чоловічого роду становить 91,4%, жіночого роду — 6,9%, а омонімічних форм чоловічого і жіночого роду — 1,7%, а в Цивільному кодексі штату Каліфорнія відповідно до класифікації Ч. Гокетта частка іменників, які можуть позначати лише осіб чоловічої статі, становить 0,8%, тих, які можуть позначати лише осіб жіночої статі, — 1,7%, тих, які можуть позначати обидві статі, — 96,25%, тих, які позначають загальні назви дітей — 1,25%. Як бачимо, у багатьох випадках грамема роду не збігається повністю з семою статі.

2.2 Різномірні засоби вираження категорії роду

Для дослідження мовної репрезентації статі особи в обох мовах важливо виокремити ядро і периферію різномірних засобів вираження граматичної категорії роду. Для іменників з матеріалу українською мовою ми будемо використовувати традиційну класифікацію з розподілом на лексичні, морфологічні, словотворчі та синтаксичні засоби вираження роду. Натомість для іменників з матеріалу англійською мовою ми будемо використовувати розподіл на інтралінгвальні засоби (морфологічні та лексичні, за допомогою цих засобів рід може бути виражений у самій формі слова, а також синтаксичний, де значення статі може реалізуватися в межах мовного оточення одиниці, наприклад, за допомогою займенників в анафоричних конструкціях) та

екстралінгвальний засіб (оскільки переважна більшість іменників, відповідно до кількісно-якісного зіставного аналізу може позначати обидві статі, то одне з двох значень статі може реалізуватися залежно від контексту позамовної дійсності, а саме — біологічної статі референта).

На матеріалі української мови найбільшу частку становлять іменники, у яких рід виражено морфологічно (153) (за допомогою суфіксів та нульового закінчення в називному відмінку), наприклад, з суфіксом *-(н)ик-*: *боржник, винахідник, виробник, відправник, вкладник, власник, годувальник, дарувальник, заготівельник, замісник, замовник, засновник, заступник, заявник, керівник, начальник, пайовик, перевізник, письменник, підрядник, піклувальник, платник, племінник, позичальник, помічник, постачальник, правонаступник, працівник, представник, пред'явник, співвласник, страховик, страхувальник, субпідрядник, установник, учасник, фрахтівник, фрахтувальник, художник*; з суфіксом *-ець-*: *володілець, іноземець, мешканець, підприсмець, спадкоємець, творець, утриманець*; з суфіксом *-ач-*: *вигодонабувач, виготовлювач, відказоодержувач, відповідач, відчужувач, заповідач, користувач, лізингоодержувач, набувач, обтяжувач, одержувач, пожертвувач, позивач, поширювач, споживач, усиновлювач*; з суфіксом *-тель-*: *вихователь, держатель, довіритель, заставодержатель, поручитель, священнослужитель, управитель, чекодержатель*; з суфіксом *-ент-*: *емітент, конкурент, президент, реципієнт, студент*; з суфіксом *-ар*: *лікар, ліцензіар, орендар, секретар*; з суфіксом *-ор-*: *директор, експедитор, кредитор, ліквідатор*; з суфіксом *-ант*: *індосант, контрактант*, а також з суфіксом *-ич-*: *родич, -ень-*: *учень*; *-ус-*: *нотаріус*; *-ин-*: *громадянин*. Разом з нульовим закінченням цей суфіксально-флексійний комплекс вказує на чоловічий рід означуваної особи. Відповідне значення може бути виражене і за допомогою лише нульового закінчення (*автор, гарант, міністр, персонаж, суб'єкт, сусід*), що є ознакою чоловічого роду [8, с. 53], або за допомогою експліцитних закінчень (зокрема *-ий*). Останній засіб вираження передусім стосується субстантивованих прикметників, їх 5: *обдарованийий, підопічний, повірений, потерпілий,*

усиновлений. Для субстантивації використано закінчення -ий, що вказує на чоловічий рід, що характерно для позначення чоловічого роду в прикметниках, для яких категорія роду є словозмінною. В інших випадках морфологічного вираження категорії роду можна побачити приклади і жіночого роду, ознакою якого є закінчення -а: *дитина, людина, особа, сторона*. Як бачимо, це загальні назви істот, а не професії, посади чи статуси. Те, що прикметники, які субстантивуються, набувають значення чоловічого роду свідчить на користь того, що чоловічий рід вважають загальним для позначення обох статей, що своєю чергою підтверджує тенденцію до андроцентризму в мові. Так, в опозиції іменник чоловічого роду – фемінітив маркованою є саме друга одиниця, а перша вважається вихідною і немаркованою.

Словотворчий суфіксальний потенціал української мови дає змогу утворювати фемінітиви від усіх цих слів, зважаючи на рекомендації, надані в Правописі української мови 2019 року [36]. Попри це серед аналізованих номенів не вдалося знайти фемінітиви, утворені від іменників чоловічого роду на позначення професій, посад чи певних статусів відповідно до особливостей правочинів через вплив вимог офіційно-ділового стилю до способів репрезентації статі особи. Відповідно, засобів словотворчого способу вираження категорії роду не було виявлено в аналізованому тексті. Отже, можна зробити висновок про те, що в аналізованому матеріалі ядро засобів вираження категорії роду становлять морфологічні.

Лексичні засоби вираження категорії роду репрезентовані в тих іменниках, які містять згадку про стать у своєму тлумаченні, тобто мають сему статі як центральну. У нашому випадку це позначення людей у межах родинних стосунків (17). У такому разі опозиції слів за статтю мають різні корені. У тексті можна бачити такі пари іменників, де спосіб позначення статі є суплетивним: *матір — батько, дружина — чоловік* (як подружжя), *брат — сестра, жінка — чоловік* (як представники двох статей), *вдова — вдівець, баба — дід, дядько — тітка, прабаба — прадід*. Цікаво те, що єдині два іменники, які в тексті не мають відповідної форми зі значенням жіночого роду, — це *внук і правнук*, оскільки в

самому тексті вони вжиті лише у формі множини. Можемо припустити, що автори Кодексу мали на увазі представників обох статей.

Лише іменник *батьки* на позначення осіб не має жодного засобу вираження роду, оскільки позначає двох людей обох статей у цьому тексті (хоч його омонім може позначати множину іменника *батько*). Цей іменник належить до *pluralia tantum*, тому морфологічна категорія роду в ньому ніяк не реалізується, водночас бачимо своєрідну парну реалізацію різних сем статі на лексичному рівні. В англійській мові відповідником до цього слова є *parents*, яке має форму однини, де гендерна нейтральність зберігається, що не може відбутися в українській мові.

На периферії засобів вираження роду можна спостерігати синтаксичні засоби. Вони актуальні для розрізнення омонімічних форм чоловічого і жіночого роду, у нашому випадку для іменників *голова, сирота, суддя*. Як ми зазначали вище, в аналізованому матеріалі ці іменники вжиті в множині або в непрямих відмінках без означення, жоден із них не є частиною анафоричних конструкцій, тому реалізації синтаксичного способу вираження категорії роду для цих слів ми не виявили. Отже, значення статі в цих словах може реалізуватися лише екстралінгвально в конкретних випадках, коли мова йде про певну особу.

У Цивільному кодексі штату Каліфорнія з усіх одиниць лексичні засоби вираження роду можна побачити у таких шести іменниках: *girl — boy, aunt — uncle* (також можна утворити опозиції суплетивних форм, оскільки в цьому і полягає основний механізм лексичного способу вираження категорії роду), *mother* (цікавим є той факт, що в тексті Кодексу відсутнє слово *father*, натомість можна знайти лише *parent*), *woman*. Хоч слово *nurse* раніше позначало переважно жінок, оскільки в основному жінки були медсестрами, зараз це слово може позначати і чоловіків, інколи разом з означенням чоловічої статі *male nurse*, тому в попередньому підрозділі ми зарахували його до таких, що можуть позначати обидві статі. Натомість в словнику Cambridge Dictionary визначення «a woman employed to take care of a young child or children» марковане як *old-fashioned*, а

бажаним вважається таке тлумачення: «(the title given to) a person whose job is to care for people who are ill or injured, especially in a hospital» [45].

До нечисленних морфологічних засобів в англійській мові можна зарахувати суфікси, які можуть бути і самостійними морфемами (-man, -woman, -wife -lord, -lady), так і несамостійними словотворчими морфемами (-ess). В аналізованому матеріалі ми знайшли такі іменники, що містять ці суфікси: *landlord, midwife, remainderman, salesman*. Згадані суфікси не реалізують те чи те значення статі так яскраво, як вони робили це раніше. Зокрема, Cambridge Dictionary подає таке визначення *landlord*: «a person or organization that owns a building or an area of land and is paid by other people for the use of it» [45]. Хоч у мові є відповідник *landlady* або гендерно нейтральне *landowner*, зрідка вживане і в аналізованому матеріалі, у тексті це слово позначає обидві статі і навіть в анафоричній конструкції використано займенник на позначення множини: *when a landlord or their agent receives a request to rent a residential property from an applicant*. Це означає, що суфікс не реалізує значення чоловічої статі, *remainderman* використовується також і на позначення жінок, адже сам Кодекс, пояснюючи його, вживає слово *person*: “*Remainderman*” as used in this chapter means the person ultimately entitled to the principal. Суфікс -man реалізує значення чоловічої статі лише в одному іменнику з зазначених вище: *salesman*. Він вжитий всього тричі, тоді як його нейтральний і бажаний відповідник *salesperson* — 12 разів. Крім того, усі три випадки вживання першої форми зафіксовані в тих положеннях, які були ухвалені у 60-80-х роках минулого століття, а вживання другої форми зафіксоване в тих положеннях, які були додані згодом.

Доволі неоднозначною є проблема зарахування слова *midwife* до певної категорії, адже друга частина слова вказує на жіночу стать, а словники мають непослідовні визначення. Наприклад, Cambridge Dictionary подає таке визначення: «a person, usually a woman, who is trained to help women when they are giving birth» [45], тоді як словник Мерріам-Вебстер подає визначення без згадки про стать: «a person who assists women in childbirth» [60]. Оскільки в тексті слово вжито без інших можливих засобів вираження статі і сучасні дослідження в цій

лікарській галузі вказують на те, що «male midwives» становлять зростаючу частку світової акушерської робочої сили і роблять важливий внесок у боротьбу з материнською захворюваністю та смертністю [59], то в нашій роботі ми розглядатимемо це слово як таке, що може позначати обидві статі, а його суфікс не реалізує значення жіночої статі в аналізованому матеріалі. Отже, іменники *midwife, remainderman, landlord* ми зараховуємо до таких, стать яких може бути визначена лише екстралінгвально залежно від статі людини, яку вони позначають. До цієї категорії належать переважна більшість ужитих назв (229 одиниць): *acupuncturist, administrator, adult, affiliate, agent, applicant, appointee, appraiser, appropriator, arbitrator, architect, artist, assessor, assign, assignee, assistant, associate, attorney, auctioneer, author, barber, beneficiary, bidder, borrower, broadcaster, broker, builder, buyer, candidate, cardholder, caregiver, carrier, casher, child, child-in-law, chiropractor, citizen, claimant, cleaner, clerk, client, cohabitant, collector, commander, commissioner, companion, conservatee, consignee, consultant, consumer, contractor, controller, coordinator, coroner, cotenant, counsel, counselor, creditor, customer, dealer, debtor, decedent, defendant, dentist, designer, developer, devisee, dietitian, director, distributor, driver, employee, employer, encumbrancer, enemy, engineer, enrollee, entity, environmentalist, examiner, firefighter, franchisee, franchisor, gleaner, governor, grandparent, grantee, grantor, guardian, guest, handler, heir, hirer, holder, homeowner, human, hydrologist, hygienist, individual, inmate, innkeeper, inspector, installer, insurer, interpreter, inventor, issuer, jobber, judge, juror, keeper, landowner, legatee, lender, lessee, lessor, licensee, licentiate, litigant, lobbyist, manager, manufacturer, master, mediator, minister, minor, molder, mortgagee, mortgagor, notary, nurse, obligor, occupant, officer, official, operator, ophthalmologist, optometrist, owner, parent, participant, partner, party, passenger, pathologist, patient, pawnbroker, payee, pedestrian, perpetrator, person, physician, plaintiff, player, podiatrist, practitioner, president, principal, prisoner, producer, professional, proprietor, prosecutor, psychologist, psychotherapist, publisher, purchaser, purveyor, reader, recipient, recorder, relative, renter, reporter, representative, resident, responder, retailer, salesman, salesperson,*

secretary, seller, sender, servant, servicer, sibling, solicitor, specialist, sponsor, spouse, stepchild, stepparent, stockholder, stranger, student, subdivider, subject, sublessee, subordinate, subscriber, subsidiary, successor, superintendent, supplier, surgeon, surveyor, suspect, tailor, teacher, tenant, testator, therapist, trainee, transferee, transferor, treasurer, trustee, trustor, user, vendor, veteran, veterinarian, vice-president, victim, volunteer, witness, worker, writer, youth.

Отже, зіставний кількісно-якісний аналіз досліджуваних назв осіб показав, що в Цивільному кодексі України частка іменників, у яких рід виражено за допомогою морфологічних засобів, становить 87,9%, а за допомогою лексичних — 9,8%. Ядром вираження категорії роду в досліджуваних назвах осіб є морфологічні засоби, менш частотними є лексичні засоби, тоді як словотворчі та синтаксичні перебувають на периферії і в аналізованому матеріалі не є актуалізованими через особливості офіційно-ділового стилю законодавчих документів.

У Цивільному кодексі штату Каліфорнія експліцитно, за допомогою лексичних засобів вираження роду, значення тієї чи тієї грами реалізовано в 2,4% випадків. В абсолютній більшості іменників значення роду і відповідно статі можна визначити лише з огляду на стать людини в певній комунікативній ситуації. Отже, в назвах осіб в тексті Цивільного кодексу штату Каліфорнія саме екстралінгвальний спосіб становить ядро вираження семантики статі. Менш частотними є лексичні засоби. Морфологічні засоби перебувають на периферії і в аналізованому матеріалі не є актуалізованими через те, що ці гендерно-марковані морфеми вже не реалізують первинного значення внаслідок суспільно-політичних зміни в американському суспільстві: належність до професій, які первісно асоціювалися з певною статтю, нині не залежить від статі, відповідні професійні обов'язки можуть виконувати і чоловіки, і жінки.

2.3. Реалізація значення роду в анафоричних конструкціях

Окрім лексичного та морфологічного рівнів, семантика статі особи може бути репрезентована й через взаємодію кількох мовних одиниць — на

синтаксичному рівні: у словосполученнях, у предикативному зв'язку між підметом і присудком, а також на рівні висловлення, а саме в конструкціях з анафорою, яка є важливою частиною текстової когезії.

Лівобічний зв'язок у реченні та поза його межами у дискурсології, прагматиці та синтаксисі часто стає об'єктом аналізу науковців. М. Галлідей та Р. Гасан так пишуть про нього: оскільки когезія не є структурним зв'язком, то вона не обмежена реченням, і у своїй звичайній формі вона є просто пресупозицією чогось, що відбулося раніше, незалежно від того, чи було це в попередньому реченні. чи ні; така форма пресупозиції, що вказує на якийсь попередній елемент, відома як анафора [50, с. 14]. Одним із засобів вираження анафори є особові та присвійні займенникові іменники третьої особи однини чоловічого і жіночого роду *він, вона і воно*. Займенниковий іменник середнього роду *воно* для нашого дослідження не є релевантним через центральну сему недорослості, якщо мова йде про назви осіб. У згаданих займенникових словах української мови рід виражений не тільки лексично, а й граматично – за допомогою морфологічних засобів (через нульове закінчення в чоловічому роді та закінчення -а в жіночому). А. Загнітко називає їх найуніверсальнішим засобом вираження роду разом з займенниковими прикметниками типу *який, яка, яке* [14, с. 104]. У своїй анафоричній функції ці займенникові одиниці, вжиті щодо назв осіб, відображають стать референта-антецедента. Важливо зазначити, що в аналізованих текстах офіційно-ділового стилю відсутні випадки правобічного зв'язку, тобто катафори, що зумовлено особливостями досліджуваного функційного стилю, адже катафора переважно може бути використана як стилістичний прийом, аби тримати читача в напрузі, що негативно впливатиме на ясність і чіткість тексту для читача (припускаємо що в інших законодавчих документах це теж є мало ймовірним, адже найпродуктивнішим такий прийом може бути в художньому стилі).

Попри те, що в сучасному демократичному суспільстві можна спостерігати приклади, як люди просять вживати бажані для них займенники, коли мова йде про них у третій особі (наприклад, *вона/її, він/його, вони/їх* або навіть поєднання

вона/вони), законодавство розраховане регулювати правочини так, аби це стосувалося всіх громадян без будь-яких нечіткостей, тому займенники в анафоричних конструкціях відображають словникове родове значення слова, навіть тоді, коли в реальному житті референтом до іменника в чоловічому роді може бути жінка.

Хоч у займенникових іменниках української мови наявна категорія роду, проте її статус не є однозначним, адже виражена вона непослідовно. Н. Ясакова підтримує думку про те, що особливий зв'язок займенникових іменників третьої особи з власне-іменниками, яких вони заступають, дав підстави кваліфікувати їхні категорії роду, числа й відмінка як синтаксичні змінні та розглядати *він, вона, воно* як форми одного слова [37, с. 80]. Натомість В. Горпинич розглядає ці слова, як окремі одиниці, кожна з яких реалізує відповідну граему категорії роду [8, с. 138].

Цікавим є те, що займенниковий іменник третьої особи множини *вони* є омонімічним для обох форм однини *він* і *вона*, адже може означати різні множини: як множину чоловіків, множину жінок, так і множину чоловіків і жінок. Н. Ясакова зазначає, що на відміну від множинних форм власне-іменників, які маніфестують розчленованість денотата на ряд різних предметів того самого класу, множина займенникових іменників третьої особи може вказувати на денотати, що характеризуються однорідністю і неоднорідністю складників [37, с. 83]. Наприклад, займенниковий прикметник *які* може вказувати водночас на осіб і чоловічої, і жіночої статі: *чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, - довічно...*

На матеріалі Цивільного кодексу України можемо побачити, що антецедентами в анафоричних конструкціях із займенниковим словом *вона* і його похідними (*її, їй, нею* і також займенниковим прикметником *яка*), виступають лише два іменники – *сторона* та *особа*, які є загальними назвами на позначення людей: ***Особа, яка*** *набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона*

одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави; Якщо правочин з малолітньою особою вчинила фізична **особа** з повною цивільною дієдатністю, то **вона** зобов'язана повернути особам, вказаним у частині першій цієї статті, все те, що **вона** одержала за таким правочином від малолітньої особи; Малолітня **особа** не несе відповідальності за завдану **нею** шкоду; **Сторона**, яка своєю необережною поведінкою сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій **стороні** завдані їй збитки. Щодо інших іменників жіночого роду, які є в тексті, випадків такої референції не було спостережено. Назви жінок в родинних стосунках використовуються переважно в значенні «жінка в стосунку до когось» (*тітка спадкодавця; сестри спадкодавця; Опікун, його дружина; матір'ю або батьком дитини*), часто вони стають одними із членів однорідного ряду, тому можемо сказати, що через анафоричні конструкції грамему жіночого роду щодо слів, які можуть позначати лише жінок, а не осіб загалом, у тексті не репрезентовано.

У тексті англійською мовою доволі часто вживаною є анафорична конструкція зі згадкою двох статей. Цікаво те, що в тексті Цивільного кодексу України таких анафоричних конструкцій з двома займенниками (*він або вона, його або її*) ми не знайшли. Припускаємо, що це може бути зумовлено вживанням чоловічого роду на позначення всіх осіб у загальному, як ми побачимо далі. Крім того, характеристики офіційно-ділового стилю теж на це впливають, адже автори українських законодавчих текстів переважно уникають таких описових або варіантних висловлень. Також ніяких інших засобів на позначення одразу двох статей не було виявлено. На синтаксичному рівні в тексті Цивільного кодексу України спостерігаємо тенденцію до андроцентризму у використанні чоловічого роду як такого, що має на увазі обидві статі (знову ж грамема чоловічого роду виступає немаркованою в опозиції). Єдині випадки, де паралельно згадуються особи двох статей, коли йдеться про правочини, де чоловік і жінка є батьками або потенційними батьками: *Повна цивільна дієдатність може бути надана (...) а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини;*

Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій (...). Лише тут є ознаки гіноцентризму. Припускаємо, що це зумовлено тим, що виховання дітей і відповідальність за них може бути більше асоційоване з постаттю матері, а також оскільки саме жінка може виносити дитину, ймовірно, частіше може звертатися до репродуктивних технологій, то в контексті репродуктивного здоров'я вживання жінки як першого іменника в конструкції є логічним. Проте вже в іншій конструкції, де згадано обох з батьків, знову простежуємо андроцентризм – першим згадано батька: *якщо відомості про батька (матір) дитини виключено з актового запису про її народження.* Очевидно, і в цьому випадку черговість іменників зумовлена частотністю застосування описуваної дії щодо позначуваної особи: в актових записах про народження дитини частіше немає відомостей про батька, ніж про матір. Тенденції до розміщення номена жіночого роду на початку є непослідовними: *Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця)... ; (...) яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця) (...); Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини; (...) мають рідні дядько та тітка спадкодавця (...); (...) (тітці, дядькові спадкодавця) (...).* Отже, гіноцентризм є неяскраво вираженим та непослідовним для того, аби визначити його як таку тенденцію, що превалює в аналізованому матеріалі.

Загалом у тексті Цивільного кодексу України категорія роду в анафоричних конструкціях реалізується більшою мірою для назв неістот, наприклад найчастіше займенник *він* стосується слова *правочин*. Проте коли мова йде про назви осіб, бачимо, що займенник третьої особи однини чоловічого роду хоч і формально позначає іменники-антецеденти чоловічого роду, проте в реальному житті ці референти можуть мати і жіночу стать. У цих випадках грамема чоловічого роду використана для узагальнення обох статей. Наприклад: *Кожний учасник повного товариства, незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усією*

документацією щодо ведення справ товариства. Очевидно, що участь у товаристві доступна й особам жіночої статі, тобто це може бути і *кожна учасниця, вона*, проте в тексті це не зазначено експліцитно. Грамема теперішнього часу дієслова не реалізує значення роду, адже має омоніміїні форми незалежно від статі референта, тоді як у минулому часі категорія роду є яскраво вираженою (зважаючи на те, що категорія особи в однині там не є експліцитно вираженою), тому в реченні з цим ж референтом з дієсловом у минулому часі також реалізується чоловічий рід: *Учасник повного товариства, що діяв у спільних інтересах, але не мав на це повноважень (...)*. Можемо бачити схожий приклад з номеном *представник*: *Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є. Представник може бути і жіночої статі, тобто в тексті публіцистичного чи художнього стилю, загалом у реальній комунікативній ситуації мовець міг би вжити фемінітив *представниця* або хоча б використати займенник *вона*, адже навряд чи знаючи, що це жінка про неї говорили б у третій особі *він*. Отже, в аналізованому тексті можна спостерігати тенденцію, що під номеном чоловічого роду законодавці мають на увазі й особу жіночої статі. Ми зазначали, що субстантивовані прикметники мають типову форму чоловічого роду, і відповідна грамема в опозиції з граменою жіночого роду є немаркованою. На рівні анафоричних конструкцій бачимо, що і використане займенникове слово відповідатиме цій тенденції: *Опікун має право вимагати повернення підопічного від осіб, які тримають його без законної підстави*.*

Доволі цікавим прикладом тенденції до андроцентризму є таке вживання грамеми чоловічого роду: *Опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри)(...)*. Референт *опікун* є іменником чоловічого роду, стать референта може бути і жіночою, адже людина будь-якої статі може стати опікуном чи опікункою, наступний член ряду однорідних підметів у реченні *його дружина*, що одразу створює пресупозицію, що опікун є чоловіком, адже в Україні поки що не дозволені законодавчо одностатеві шлюби, проте

потім ми бачимо *чоловік*, оскільки займенниковий прикметник *його* тут стосується до всіх подальших назв людей у родинних стосунках, виходить, що опікун може мати чоловіка, у цьому випадку опікун може бути лише особою жіночої статі, адже попереднє значення чоловічого роду створювало б логічну помилку (відповідно до Конституції України). Так ми можемо зробити висновок про те, що значення чоловічого роду в іменниках, які є антецедентами, та відповідно займенникових слів передбачає реферування до обох статей залежно від статі особи в кожному конкретному випадку.

У тексті Цивільного кодексу Каліфорнії легше було простежити репрезентацію категорії статі в анафоричних конструкціях, адже в аналізованій мові займенники *he, she* та похідні від них *his, her, him, her* можуть позначати лише назв осіб (принаймні в офіційно-діловому стилі, адже в інших функційних стилях це може поширюватися і на тварин (до яких зазвичай реферують за допомогою *it*), і на неістоти (наприклад, *moon, boat, car*)), на відміну від української мови, де займенникові іменники третьої особи однини *він* і *вона* позначають і назви істот, і назви неістот.

Слово *child* в реальних мовних ситуаціях може мати анафоричний займенник як *it*, так і *he/she*, проте в досліджуваному тексті жоден такий випадок не реалізований. Спостерігаємо лише вживання *they* до форми множини *children*: *Provide prominent, accessible, and responsive tools to help **children**, or if applicable **their** parents or guardians, exercise their privacy rights and report concerns.*

Займенник жіночого роду *she* з його похідним *her* окремо без згадки чоловічого роду вживається лише в тих випадках, коли мова йде і може йти лише про особу жіночої статі: (...) *a **mother** may breastfeed **her** child in any location, public or private, (...); Card issuers may require that a married woman requesting a card in her maiden name open a new account in that name.* Як і в тексті Цивільного кодексу України, ми можемо спостерігати, що жіночий рід окремо вживається переважно тоді, коли йдеться про ситуації пов'язані з біологічними особливостями жіночого організму і коли це стосується приписаних жінці суспільством певних обов'язків чи ролей.

У тексті доволі багато інклюзивних конструкцій, де згадані обидві статі. У наступному прикладі згадані всі можливі варіації коректного займенника третьої особи залежно від статі та кількості референтів: (...) *within or attached instrument in his/her/their authorized capacity(ies) as (a) party(ies)* (...). Найбільша кількість анафоричних конструкцій містить обидва займенника *he* та *she*, між ними завжди є *or*, а не *and*, тобто текст передбачає, що референт може бути або чоловіком, або жінкою. Хоча коли одна грамема роду вжита перед іншою в ряду однорідних членів речення, можна робити висновок про андро- чи гіноцентризм (у цьому разі андроцентризм, адже нема жодного випадку, де займенник жіночого роду загадано першим у цій парі), ця конструкція все одно підкреслює видимість жінок, особливо порівняно з українським текстом, де такі паралельні конструкції взагалі відсутні. Крім того, згідно з показниками демографічної ситуації у 2025 році кількість жінок у штаті Каліфорнія не настільки значно переважає кількість чоловіків (жінок більше на 0,08%, оскільки це найбільш населений штат, то виходить, що жінок на 31 021 особу більше [44]), аби це давало підстави логічно ставити займенник жіночого роду на перше місце за принципом, коли на перше містять ставлять іменник того роду, який відповідає статі, яка переважає у певній вибірці.

Передусім найчастіше *he or she* та відповідні форми в інших відмінках можна побачити як анафоричну конструкцію до слова *person*: ...*Any person who violates those provisions if he or she is employed solely in the capacity of a salesclerk or other, similar position and he or she does not have an ownership...; Person serving in the armed forces of the United States, wherever he or she may be, or for any spouse of a person serving in the armed forces, wherever he or she may be.* Загалом уживань таких конструкцій разом з присвійними займенниками, число яких перевищує конструкції просто з особовими, складає 481. *The management shall not charge a homeowner, or his or her agent a transfer or selling fee as a condition of a sale of his or her floating home within a floating home marina unless the management.* Далі ми покажемо, що до цього референта використовується і повністю гендерно нейтральна анафорична конструкція *they* (і в самому антецеденті значення статі

є знівельованим). *A general release does not extend to claims that the creditor or releasing party does not know or suspect to exist in **his or her** favor at the time of executing the release and that, if known by **him or her**, would have materially affected **his or her** settlement with the debtor or released party; (...) Be limited to the homeowner, **his or her** spouse, their parents, their children (...).* Якщо в українському тексті була конструкція з іменником чоловічого роду та «його дружина, чоловік», то в схожому випадку маємо конструкцію з займенників третьої особи однини обох статей та іменника на позначення партнера будь-якої статі, саме слово є гендерно нейтральним, адже використовуючи його, мовці можуть уникнути потреби вказування на стать референта, що порівняно з українським *чоловік або дружина* економить мовні ресурси.

Можна помітити випадки, коли грамема чоловічого роду використана для позначення обох статей, хоча вони не такі численні, як в українському тексті: *in the case of a **minor**, the prior consent of **his** parent or legal guardian* (до речі, такі випадки якраз можна помітити в положеннях, які датовані другою половиною минулого століття, зокрема цей уривок *Amended by Stats. 1984, Ch. 1704, Sec. 2.*) Саме слово *minor* є гендерно нейтральним, адже передбачає неповнолітню особу будь-якої статі, проте тут позначено займенником чоловічого роду, теж реалізується значення чоловічого роду як загального для двох статей. *The exercise by the **tenant** or other designated person, of such discretionary power if in good faith and according to **his** best judgment, shall be conclusive (Added by Stats. 1968, Ch. 193.). (...) law to a **tenant** to develop or work such natural resources for **his** own benefit. (Added by Stats. 1968, Ch. 193.). (...) if such **member** acts without malice, has made a reasonable effort to obtain the facts of the matter as to which **he** acts, and acts in reasonable belief that the action taken by **him** is warranted by the facts known to **him** after such reasonable effort to obtain facts. (Added by Stats. 1980, Ch. 492, Sec. 1.)* Оскільки раніше ми зазначали те, що іменники, які є референтами у цих прикладах, можуть позначати в реальному житті людей будь-якої статі, то тут займенник чоловічого роду вжитий для узагальнення. Крім того, можемо

припустити, що раніше жінки рідше могли ставати учасницями правочинів, тож автори тексту вибрали не репрезентувати окремо їхню участь.

Окремої уваги заслуговує вживання займенника третьої особи множини *they* на позначення однієї людини, аби уникнути позначення статі. Якщо звернути увагу на дату додавання відповідних положень, можна побачити, що більшість із них датується 20-ми роками ХХІ століття, коли в США розпочалася каденція президента-демократа Джо Байдена (хоча і сама Каліфорнія вважається штатом, де переважають демократичні погляди). *If a consumer revokes the consent that they provided pursuant to paragraph (2) of subdivision (...) (Added by Stats. 2021, Ch. 596, Sec. 2. (SB 41) Effective January 1, 2022.)* Хоч очевидно, що мова йде про одну особу (це підтверджує і неозначений артикль, і закінчення дієслова третьої особи однини теперішнього часу), анафоричний займенник не вказує на множину людей, а вказує на будь-яку стать антецедента. Це стосується і присвійного займенника: *A selling homeowner or their agent shall give notice of a sale of a mobilehome (...) (Amended by Stats. 2019, Ch. 504, Sec. 3. (SB 274) Effective January 1, 2020.); (...) the management may require the prospective purchaser to document the amount and source of their gross monthly income or means of financial support (...); (...) the prospective purchaser may elect to provide additional financial or asset information to management to demonstrate their financial ability to pay the rent (...) (Amended by Stats. 2019, Ch. 504, Sec. 3. (SB 274) Effective January 1, 2020.); A prevailing defendant in any defamation action (...) shall be entitled to their reasonable attorney's fees and costs for successfully defending themselves in the litigation, plus treble damages for any harm caused to them (...). (Added by Stats. 2023, Ch. 670, Sec. 1. (AB 933) Effective January 1, 2024.); Any individual (...) may institute and prosecute in their own name and on their own behalf; (...) the county in which a person whose conduct complained of resides or has their place of business. ((Amended by Stats. 2021, Ch. 409, Sec. 3. (SB 2) Effective January 1, 2022.)); any individual, regardless of the job description or title, who has each of the following capabilities and qualifications: (...) Holds responsibility for duties that are not substantially similar to those of their subordinates. (Added by Stats. 2022, Ch. 760,*

*Sec. 1. (AB 1788) Effective January 1, 2023.); A **patient**, or **their** personal representative, consistent with the Patient Access to Health Records Act ((Added by Stats. 2023, Ch. 255, Sec. 3. (AB 352) Effective January 1, 2024.))*

Крім такого вживання, *they* у значно більшій кількості випадків виконує свою центральну функцію, реферуючи до двох і більше іменників-антецедентів: *A health care service plan shall notify **subscribers and enrollees** that **they** may request a confidential communication pursuant to subdivision (b) and how to make the request; from tenants in common or joint tenants to **themselves** or some of **them**, or to **themselves** or any of **them** and others, or from spouses, when holding title as community property or otherwise to **themselves** or to **themselves** (...); All of the board **members** of the nonprofit corporation have **their** primary residence in California.* Отже, бачимо, що займенник третьої особи множини і похідні від нього переважно вживаються для реалізації свого основного значення, а також набуває поширення вживання їх для позначення однієї людини, якщо потрібно уникнути вказівки на стать. Якщо ж стать людини відома, то навряд чи виправданим було б таке використання цього займенника в офіційно-діловому стилі, проте в мовній ситуації, якщо референт попросить використовувати займенники *they/them* щодо себе, адресат їх використає, якщо не хоче здатися невічливим.

Отже, в тексті Цивільного кодексу Каліфорнії мовна репрезентація статі може бути яскравіше простежена в анафоричних конструкціях, тенденція до андроцентризму не переважає і простежується переважно в положеннях, текст яких був ухвалений кілька десятиліть тому. Жіноча стать видима в конструкціях з займенниками обох статей, з часом можна помітити розширення вживання займенника третьої особи множини і на позначення множини для уникнення позначення статі. У тексті Цивільного кодексу України простежується тенденція до андроцентризму, зокрема вживання грамеми чоловічого роду на позначення обох статей як певне узагальнення.

Можемо зробити висновок про те, що в Цивільному кодексі України переважають іменники чоловічого роду, також наявні кілька омонімічних форм

чоловічого і жіночого роду. Невелику частку становлять назви осіб жіночого роду, які є загальними назвами людей і не вказують на стать або позначають жінок у родинних стосунках. Лексеми середнього роду відсутні, адже вони містять центральну сему недорослості. У Цивільному кодексі штату Каліфорнія відповідно до класифікації Ч. Гокетта переважають іменники, які можуть позначати обидві статі, зовсім невелика частка іменників, які можуть позначати лише осіб чоловічої статі та лише осіб жіночої статі.

У тексті Цивільного кодексу України в назвах осіб ядром вираження категорії роду є морфологічні засоби, менш частотними є лексичні. Словотворчі та синтаксичні засоби перебувають на периферії, в аналізованому матеріалі їх не актуалізовано через особливості офіційно-ділового стилю законодавчих документів. У тексті Цивільного кодексу штату Каліфорнія рід більшості назв осіб може бути визначений лише екстралінгвально, залежно від статі людини, лексичні засоби вираження реалізовані лише в кількох іменниках, тоді як морфологічні засоби не можна простежити. У каліфорнійському кодексі аналіз анафоричних конструкцій показав, що з часом можна помітити розширення вживання займенника третьої особи множини і на позначення множини для уникнення позначення статі. У тексті Цивільного кодексу України в анафоричних конструкціях простежується тенденція до андроцентризму, зокрема вживання чоловічого роду на позначення обох статей.

РОЗДІЛ 3. СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СЕМАНТИКИ СТАТІ ОСОБИ НА ТЛІ СТИЛІСТИЧНОЇ СВОЄРІДНОСТІ ТЕКСТІВ

3.1 Обмежувальний вплив офіційно-ділового стилю на реалізацію функційно-семантичної категорії статі

Результати дослідження мовної репрезентації статі особи в обох мовах відрізнятимуться залежно від того, до якого функційного стилю мови можна зарахувати аналізовані матеріали. У художньому, розмовному та публіцистичному стилях зі значно більшою ймовірністю (залежно від уподобань автора) можуть бути використані фемінітиви і для назв загальних статусів осіб (*представниця, учасниця, опікунка, внучка*), і для назв професій і посад (*директорка, керівниця, лікарка, військовослужбовиця*). На відміну від аналізованих офіційних текстів, які є законодавчими документами, що передбачає узагальненість, у текстах згаданих стилів мовці найчастіше мають на увазі конкретні випадки, де референтом є конкретна особа. Логічною в такому випадку є експлікація її статі, отже, ймовірність появи фемінітивів вища. Крім того, у текстах художнього, публіцистичного, розмовного стилів можна припустити більшу кількість розлогих чи описових конструкцій. Тому скоріше за все можна побачити й інклюзивні конструкції з уживанням лексем на позначення осіб обох статей, наприклад: *представники та представниці, студенти і студентки*.

Натомість в англійській мові в згаданих стилях можна побачити використання лише одного займенника третьої особи однини, а не паралельних конструкцій *he or she*, які вказують на обидві статі. Адже в таких текстах часто йдеться про конкретну людину, а не про всіх громадян штату. Також в таких текстах ще частішим могло бути б уживання *they* на позначення однини, якщо це відповідає вподобанням автора чи побажанням референта. Як бачимо, в аналізованих матеріалах автори документів надають перевагу стислості, чіткості

та узагальненості у виборі конструкцій, що ймовірно не обмежувало б авторів в інших стилях.

Призначення офіційно-ділового стилю української мови, що зумовлює його ознаки, обмежує вживання всього спектру різнорівневих мовних засобів на позначення статті особи. Так, у тексті Цивільного кодексу України простежується тенденція до андроцентризму (адже грамема чоловічого роду може позначати референтів обох статей у тексті). А. Загнітко дає таке визначення цього функційного стилю: «один із функціональних стилів літературної української мови (функційний різновид літературної мови), основним призначенням якого є письмове ведення справочинства, укладання різних офіційних документів тощо» [15, с. 767]. Оскільки ознаки офіційно-ділового стилю характеризуються стійкістю, і сама система його мовних засобів є значно закритішою, тобто оновлюється повільніше, ніж, наприклад, художнього чи публіцистичного, то можемо припустити, що наявні тенденції вираження статі в текстах офіційно-ділового стилю в обох досліджуваних мовах зберігатимуться в найближчому майбутньому.

До основних ознак офіційно-ділового стилю в українській мові зараховують документальність, стабільність, стислість (виклад повинен бути максимально стислим), чіткість (відсутність образних конотацій і переносних значень), високу стандартизацію вислову, сувору й послідовну регламентацію тексту [15, с. 767]. Саме вимога до чіткості та стислості, а також узагальнюваний характер тексту (адже положення законодавчого документа повинні поширюватися на всіх громадян та охоплювати всі можливі категорії населення), що властиво саме матеріалам законодавчого підстилю цього функційного стилю, впливають на репрезентацію категорії статі. Згадані ознаки обмежують функціонування певних граматичних засобів. Зокрема, в українському Кодексі обмеження стосується суфіксів для утворення фемінітивів, однорідних займенникових конструкцій, вибору лексичних одиниць (наприклад, використання лише слова *усиновлення* і відсутність відповідника *удочеріння*). У

каліфорнійському кодексі простежуємо використання гендерно нейтральних слів, таких як *sibling*, *salesperson*.

Офіційно-діловий стиль має в українській мові не має такої довгої та безперервної історії розвитку, як в англійській мові, адже український народ тривалий час виборював свою державність і повноцінний доступ до ведення діловодства рідною мовою українці здобули лише з постановом незалежної держави. Як зазначають Л. Мацько та О. Сидоренко, офіційно-діловий стиль української мови певний час розвивався тільки як епістолярій приватного характеру, оскільки український народ не мав своєї державності і українська мова в царській Росії офіційною владою взагалі не визнавалась як мова, а вважалась наріччям російської [26, с. 256]. Незважаючи на це, основні стильові ознаки схожі в обох мовах, хоча наявні й деякі відмінності. Так, для офіційних документів в англійській мові більш характерні довгі описові конструкції, ніж в українській, на думку науковців, що описують стилістику англійської мови. Наприклад, В. Жуковська вказує, що іменникові конструкції є надзвичайно довгими та складними, з великою кількістю означень та додатків у постпозиції, а речення в текстах офіційно-ділового стилю в англійській мові зазвичай дуже довгі, складні та ускладнені, що допомагає точно представити інформацію та уникнути двозначності. Наявність таких компонентів разом зі вставними конструкціями допомагають відобразити повноту всього документа та точно передати кожену подробицю. [12, с. 157]. Для офіційно-ділових текстів обох мов характерний певний ступінь безособовості. В українській мові це реалізується насамперед за допомогою безособових дієслівних форм на -но, -то, -ло, наприклад: *може бути призначено одного опікуна*. Такий вибір форми посилює узагальнювальне значення конструкції, хоча не нівелює тенденції до андроцентризму, яка виявляється через грамему чоловічого роду в узгодженні займенникового прикметника *один* та іменника *опікун*. Може бути використано й дієприкметникову форму дієслова, що також передбачає суб'єкта в орудному відмінкові, наприклад: *...примірники, виготовлені в обмеженій кількості самим автором або під його керівництвом, які пронумеровані, підписані автором...* В

англійській можуть бути використані речення з dummy subject it: *It was incurred as a result of duress, intimidation* .

В англійській мові теж виділяють офіційно-діловий функційний стиль (найчастіше можна побачити назву the functional style of official documents [12, с. 156] або відповідник до назви в українській мові official business style [20, с. 7]) . Оскільки сфери застосувань цього стилю в обох мовах дослідники визначають приблизно однаково, то певні ознаки збігаються. Зокрема, В. Жуковська пише, що в англійській мові метою офіційних документів є зафіксувати права та обов'язки сторін у відносинах і досягти згоди між ними, тому мова документів є офіційною, точною, конкретною, стислою і зрозумілою [12, с. 156]. В обох мовах автори документів такого стилю використовують слова в їхніх прямих словникових значеннях, адже переносні значення можуть створювати неточності, непослідовність у трактуванні та послабити узагальнюваний характер документа. Т. Корольова та інші називають такі основні вимоги до текстів цього стилю: точність, чіткість і лаконічна стислість передачі інформації, що передбачає не образність, а підтвержені докази, чітку внутрішню текстову структуру, дотримання формальних вимог до складання документів (стандартів). [20, с. 9] Як бачимо, стильові ознаки корелюють в обох мовах і ми можемо проаналізувати, як вони впливають на функціонування досліджуваних мовних одиниць – засобів вираження категорії статі.

Беручи до уваги соціокультурну практику, соціополітичну ситуацію в обох країнах та особливості структур англійської та української мов загалом і природи категорії роду зокрема, можемо встановити спільні риси репрезентації статі (які зумовлені схожими стильовими ознаками) та відмінні риси. Останні стосуються тенденцій до андроцентризму та гендерної нейтральності, що зумовлені різною граматичною природою категорій в досліджуваних мовах, а також новітніми соціальними процесами.

3.2 Спільні риси мовної репрезентації статі особи в офіційно-ділових текстах в англійській та українських мовах

Оскільки тексти офіційно-ділового стилю тяжіють до точності, чіткості й послідовності в обох мовах, оскільки ними керуються під час врегулювання різних правочинів, то вимогою до таких текстів є уникнення випадкових неточностей чи непослідовностей. У тексті українською мовою це можна простежити у мовній дистрибуції таких неоднозначних у плані визначення роду іменників як *суддя, голова, сирота*. Через те, що вони можуть позначати як чоловіків, так і жінок і, наприклад, в узгодженні означення з іменником або в узгодженні підмета з присудком у минулому часі в однині або ж у виборі займенника в анафоричній конструкції, потрібно вибрати якусь грамему (*суддя вирішив* чи *суддя вирішила*). Аби уникнути потреби такого вибору, у тексті немає конструкцій з іменниками, які цього вимагали б. Як ми зазначали вище, ці номени використані у таких формах, де категорія роду не реалізується ні на рівні узгодження з прикметниками, ні з дієсловами, ні в анафоричних конструкціях в однині. Для інших слів такими засобами можуть слугувати безособові форми на -но, -то, -ло або дієприкметникові форми дієслова (часте вживання яких є поширеною ознакою офіційно-ділових документів), наприклад: *право інтелектуальної власності порушено відповідачем ненавмисно; Товариство може бути створено однією особою ...; Якщо належності товару або документи, що стосуються товару, не передані продавцем; Якщо продавцем надані гарантії щодо якості товару*. Як бачимо, іменники на позначення виконавця дії тут подано в орудному відмінкові попри те, що з предикативними формами на -но, -то це є порушенням норми. Безособові форми використані замість особових форм дієслова минулого часу третьої особи однини, як потребували б реалізації грамеми чоловічого роду в узгодженні підмета з присудком. Уникнути вираження граматичного значення роду допомагають і форма множини: *Опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами (...); Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним*. Проте в тексті українською мовою не можна

говорити про тенденцію до гендерної нейтральності через те, що навіть у таких випадках значення чоловічого роду зберігається в самих одиницях, адже категорія роду іменників в українській мові є класифікаційною, має словозмінний характер. Так, множина *набувачі* передбачає однину чоловічого роду *набувач*, а не *набувачка*, адже тоді було б *набувачки*. Попри нівеляцію роду в множині відповідне значення встановлюється через співвіднесення з формою однини. Хоч іменник на зразок *набувач* і може позначати обидві статі, проте граматичний рід є чоловічим, і на це найчастіше вказують певні суфікси з нульовим закінченням (тут -ач).

У тексті англійською мовою також можна побачити використання форм множини іменника, що не потребують вказівки на стать. Так можна використати займенник третьої особи множини в анафоричних конструкціях ((...) *shall provide sighted escorts for blind or otherwise visually impaired persons if **they** are unaccompanied by a sighted person*), для позначення однини, аби не використовувати *he* чи *she*: *the management may require the prospective purchaser to document the amount and source of **their** gross monthly income or means of financial support*. До речі, під час можливого перекладу українською з присвійним займенником тут не виникало б проблем, а навіть збереглася б нейтральність і в однині завдяки займеннику *свій* (суму та джерело свого валового місячного доходу). У тексті українською мовою є поширеним використання цього займенника: *Член виробничого кооперативу має право передати **свій** пай (...); Власник земельної ділянки має право використовувати її на **свій** розсуд (...); якщо боржник виконав **свій** обов'язок до пред'явлення йому вимоги новим кредитором*. Оскільки положення офіційно-ділових текстів повинні бути максимально узагальненими, застосовними до всіх названих категорій громадян, то використання форми множини є цілком виправданим.

Хоч і різною мірою, для обох аналізованих текстів обох текстів характерне вживання чоловічого роду на позначення обох статей. В англійській мові це реалізується на рівні використання займенників чоловічого роду в анафоричних конструкціях (*When **an agent** exceeds his authority, **his** principal is bound by **his***

authorized acts (...); When he enters into a written contract in the name of his principal, without believing, in good faith, that he has authority to do so (...); і в використанні неактуальних зараз форм з морфемою *-man*, яка вказує на чоловічий рід, замість гендерно нейтральних з морфемою *-person* (*salesman (Any person, including, but not limited to, the seller, a salesman, agent or representative of the seller or an independent contractor), remainderman (been issued for the benefit of either tenant or remainderman alone, or otherwise as a refund)*), хоча ці випадки можна простежити частіше в давніших за датою додавання чи редагування положеннях. Крім того, ці слова розширили своє значення і можуть позначати людей обох статей, тому вони свідчать знову ж про неяскруву тенденцію до андроцентризму. Оскільки використання займенника лише чоловічого роду кількісно менше за вживання інклюзивної конструкції з займенником чоловічого роду та жіночого роду зі сполучником *or*, хоч у них чоловічий рід і на першому місці, андроцентризм не виражений достатньо яскраво, аби визнати його провідною тенденцією у репрезентації статі, як в тексті українською мовою. У Цивільному Кодексі України андроцентризм проявляється значно більшою мірою на різних рівнях, про що ми докладніше зазначимо далі в аналізі відмінностей репрезентації категорії статі у досліджуваних текстах.

Спільною ознакою певного ступеня андроцентризму є порядок розташування форм іменників чи прикметників грамеми чоловічого і жіночого роду: зазвичай чоловічий рід передує жіночому. У каліфорнійському кодексі це проявляється незначною мірою у займенниковій інклюзивній конструкції *he or she (his or her, him or her)*, уживання якої ми описували в попередньому розділі. Оскільки жіночий рід тут все одно репрезентовано, на відміну від анафоричних конструкцій в українській мові, де не можна знайти *він або вона*, то це не свідчить про переважання андроцентризму. Тим більше, що це єдиний подібний приклад, адже на рівні іменників некоректно говорити про тенденцію до андро- чи гіноцентризму. В англійському тексті наявний перелік іменників, що позначають осіб різної статі: *by the minor's parent, grandparent, aunt, uncle, or legal guardian*, де іменник жіночого роду на позначення статусу в родинних

стосунках стоїть перед відповідним статусом чоловічого роду. Проте це єдиний випадок на весь текст, де такий порядок не можна обґрунтувати більшою чисельністю жінок, а лише традицією вживання. Відповідно до результатів пошуку в корпусі сучасної американської англійської мови *aunt and uncle* вживається приблизно в 6 разів частіше в різних текстах, ніж *uncle and aunt* [48]. Більшість іменників, які називають осіб у кодексі Каліфорнії, можуть позначати обидві статі. В українському тексті експлікація відповідної семантики на рівні іменників трапляється частіше, адже серед займенникових конструкцій немає такого різноманіття, як в англійській мові. Це може відбуватися в назвах родинних стосунків (наприклад, (...) *брати та сестри можуть вимагати припинення публічного показу...*).

Також спільною ознакою, що теж свідчить про певний андроцентризм, є відсутність у досліджуваних текстах фемінітивів до назв професій. Проте це явище зумовлене в різних мовах різними чинниками. В англійській мові через менш продуктивний потенціал суфіксального словотворення, ніж в українській мові, фемінітиви могли б утворюватися за допомогою морфеми *-woman* або *-lady*, суфікса *-ess*. Оскільки зараз англійська мова йде шляхом нейтралізації гендерних маркерів [62, с. 89], то використання таких засобів було б неактуальне. Якщо в українській мові немаркованою в опозиції є назва професії чи статусу чоловічого роду, то в англійській мові найчастіше немаркована одиниця і є гендерно нейтральною, бо може позначати людей обох статей. Тому, якщо в тексті українською мовою відсутність фемінітивів зумовлена тенденцією до андроцентризму, де грамема чоловічого роду в таких випадках передбачає обидві статі, то в тексті англійською мовою відсутність фемінітивів свідчить саме про тенденцію до гендерної нейтралізації. Можемо припустити, що і в інших стилях англійської мови фемінітиви будуть не такі продуктивні, як в українській мові. Лише деякі професії та статуси могли б мати відповідник жіночого роду в художньому, розмовному чи публіцистичному стилях (зокрема найпоширеніші утворення за допомогою суфікса *-ess*: *waitress, actress, stewardess* та морфем *-woman, -lady*: *businesswoman, landlady*), якщо мова йтиме про

конкретну особу жіночої статі. Узагальнювальний характер тексту, обмеження офіційно-ділового стилю, відносна нечисленність та оказіональність таких форм зумовлюють відсутність фемінітивів у тексті Цивільного кодексу штату Каліфорнія. В українському тексті фемінітивів до назва професій зумовлена іншими чинниками: закритістю мовних засобів офіційно-ділового стилю та тенденцією до андроцентризму.

Цікавим є те, що в обох мовах такі тенденції до андроцентризму вважаються неактуальними та застарілими принаймні в інших функційних стилях. Проте маркери змін (мовні засоби вираження нових значень, які зумовлені суспільно-політичними викликами сьогодення) відрізнятимуться. Українська мова сьогодні рухається на шляху до гендерної специфікації (фемінізації), що спричинено підвищенням видимості жінок у багатьох сферах суспільного життя. Творення фемінітивів за допомогою певних рекомендованих суфіксальних морфем описано в українському правописі 2019 року, обговорюється в медіа, згадано в певних офіційних документах, у побуті стає все частішим вживання фемінітивів, хоч не всі мовці чи навіть мовознавці це підтримують. Можемо припустити, що найближчим часом ця тенденція буде поширюватися і превалювати. Крім того, оскільки українська держава стала на шлях до вступу до Європейського союзу та НАТО, то репрезентація видимості жінок у мові відповідає цінностям європейської демократії, досвід якої ми намагаємося впровадити й у своїй країні.

Натомість англійська мова пройшла цей етап раніше, і оскільки категорія роду в англійській мові має не морфологічну природу, а поняттєву, то суфіксальне словотворення відповідних іменників жіночого роду не стало таким викликом, як в українській мові. Англійська мова швидше перейшла до гендерної нейтралізації: якщо немаркованою одиницею в опозиції могло бути слово з морфемою, що вказувала б на чоловічий чи жіночий рід, то її відповідником ставало слово зі знівельованим значенням статі. Уживання таких одиниць вважається бажаним та політично коректним в демократичному суспільстві. Поки що важко стверджувати, чи збережеться надовго така тенденція, адже

рішення щодо бажаної мови офіційних документів президента Д. Трампа, який був кандидатом від консервативної партії, спрямовують розвиток англійської мови на зовсім інший шлях. Якщо раніше мова відображала певні суспільні процеси, то тепер може втілювати бачення тієї частини суспільства, яка з ними не згодна, і мовні засоби можуть використати для створення і регулювання політичного порядку денного.

В обох текстах жінок репрезентовано переважно в родинних стосунках, тоді як їх немає ні серед переліку статусів відповідно до правочинів, ні серед назв професій чи посад. Це зумовлено тим, що якщо в інших категоріях навіть в українській мові грамема чоловічого роду може позначати обидві статі (*лікар, продавець, надавач*), то в назвах родинних стосунків лише особа жіночої статі може бути *дружиною, матір'ю, сестрою, тіткою, бабою* чи *прабабою*. Схожа ситуація і в тексті англійською мовою, адже жіночий рід реалізований лише в тих іменниках, де рід виражено лексично, які і є назвами родинних стосунків. Оскільки в самому слові центральною є сема жіночої статі, то в ньому реалізується значення жіночого роду. Зважаючи на те, що в обох текстах особи жіночої статі репрезентовані лише відповідно до своїх біологічних ознак, то їхнє лексичне оточення теж пов'язане з соціальними ролями у сім'ї (або в протиставленні до відповідної за статусом назви особи чоловічої статі) або репродуктивною функцією: *Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки; (...)* *а також неповнолітній особі, яка записана **матір'ю** або **батьком** дитини. За життя **дружини** та **чоловіка** кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту; (...)* *а **mother** may breastfeed her child in any location, public or private ...; products that are traditionally marketed either for **girls** or for **boys** can be more easily identified; **Men** and **women** using steriods may develop fertility problems, personality changes, and acne.* Також спільною є відсутність назв осіб середнього роду, що зумовлено характеристиками офіційно-ділового стилю, адже в таких іменниках центральною є сема недорослості. Хоч у тексті англійською мовою є іменники, що позначають дітей і щодо них можна використовувати займенник

середнього роду, ці номени не можна зарахувати лише до грамеми середнього роду, адже відповідно до класифікації Ч. Гокетта, в анафоричних конструкціях можна використати кожен з займенників третьої особи однини відповідно до статі особи (he або she) або бажання мовця (he, she, it).

Отже, в обох аналізованих текстах офіційно-ділового стилю у репрезентації категорії статі можна простежити спільні тенденції до певного ступеня безособовості, узагальнювального характеру тексту, уникнення можливих неточностей, андроцентризму. Це виявляється в позначенні обох статей граменою чоловічого роду, що є залишковим і менш актуальним явищем в англійській мові і більш виразним у тексті українською мовою. Водночас в обох мовах така тенденція протиставляється певним мовним маркерам суспільно-політичних змін. Простежуємо також тенденцію до відсутності фемінітивів, зумовлену в українській і англійській мовах різними чинниками, а також репрезентацію жінок переважно з огляду на статус у родинних стосунках, на соціальні ролі у сім'ї та у протиставленні з відповідним іменником чоловічого роду, коли не можна не використати лише чоловічий рід через обов'язкову сему жіночої статі, а також відсутності назв осіб середнього роду.

3.3 Відмінні риси мовної репрезентації статі особи в офіційно-ділових текстах англійською та українською мовами

Навіть наявні подібні тенденції в репрезентації статі особи, які простежуємо в Цивільному кодексі України та Цивільному кодексі штату Каліфорнія, реалізовані за допомогою різних мовних засобів або зумовлені відмінними чинниками. Крім того, схожі тенденції в основному зумовлені однаковими ознаками офіційно-ділового стилю, які більш-менш корелюють навіть у неспоріднених мовах.

Відмінності у репрезентації статі зумовлені різними структурами мов та різною природою вираження в них категорії статі, а також відмінними суспільно-політичними та відповідно до них мовними процесами. Можемо простежити дві відмінні тенденції: андроцентризм в Цивільному кодексі України та гендерна

нейтральність в Цивільному кодексі штату Каліфорнії. Вони реалізовані на різних рівнях – лексичному, морфологічному й синтаксичному, тому їх варто аналізувати відповідно до цих рівнів.

На лексичному рівні відмінності можна простежити у виборі та репрезентації у тексті певних одиниць. У Цивільному кодексі України своєрідність репрезентації семантики статі на лексичному рівні яскраво демонструє відсутність слова *удочеріння*, що є відповідником до іменника *усиновлення*. Попри те, що в українській мові повноцінно функціонує іменник *удочеріння* та похідні від нього, у тексті Цивільного кодексу України такі одиниці відсутні. Натомість можна натрапити лише на слово *усиновлення*, що передусім стосується батьківських прав і обов'язків щодо дитини чоловічої статі: *Прізвище, власне ім'я та по батькові фізичної особи можуть бути змінені у разі її усиновлення, визнання усиновлення недійсним (...)*. Відповідно дитина, яку усиновили, у тексті називається *усиновлений* (те, що субстантивовані прикметники мають форму чоловічого роду, свідчить на користь тенденції до андроцентризму), а людина, яка всиновила дитину, — *усиновлювач* (в основному це слово вжите в множині, де категорія роду не реалізується, що є логічним та допомагає уникнути можливих неточностей, лише в одному випадку слово вжите в однині, де реалізоване граматичне значення чоловічого роду через морфологічні ознаки). Оскільки ці іменники мають форму чоловічого роду, то і в анафоричних конструкціях під час референції до них використано саме займенники чоловічого роду: *У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі - з другого (...); збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням*. Оскільки очевидно, що положення, які регулюють такі правочини, стосуються й осіб жіночої статі, то тут виражене на лексичному і граматичному рівнях значення чоловічого роду фактично передбачає позначення обох статей. Також ужито лише форму множини *внуки* та *правнуки* для позначення нащадків обох статей, а відповідник жіночого роду *внучка* в тексті не згадано. До речі, навіть саме повне ім'я особи в українській мові передбачає

певний андроцентризм, закріплений на офіційному рівні, адже на відміну від американської традиції, де є так зване середнє ім'я (middle name), яке ніяк особливо не пов'язане з батьком дитини, в українській мові ім'я особи передбачає по батькові відповідно до статті 28 Цивільного кодексу України «Ім'я особи». Звісно, це можна змінити, коли особа досягне цивільної дієздатності, та вибрати відповідне «по матері», в Україні такі випадки вже були [25].

Натомість в англійській мові лексичні ресурси дають можливість уникнути гендерного питання у виборі одиниць, адже слово *adoption* може стосуватися як хлопчиків, так і дівчаток: *an ancestor, descendant, or adopted child of such party or spouse; To an adopted person and disclosure is limited to general background information pertaining to the adopted person's biological parents*. Так само на користь тенденції до гендерної нейтральності свідчить те, що в тексті немає слів *brother* чи *sister*, а лише *sibling*, яке передбачає будь-яку стать особи: (...) *if this person is a parent, sibling, child, or grandchild of the senior homeowner ...; (...)* *persons who are related to each other as sibling, spouse, domestic partner, child, parent, grandparent, or grandchild*. В останньому прикладі всі іменники з ряду однорідних членів речення є гендерно нейтральними, що значно економить мовні ресурси. В українській мові потрібно було б ужити іменники, які вказують на стать осіб: *брат або сестра, баба або дід, або внук чи внука, чоловік або дружина* (або як інший варіант *один із подружжя*), *співмешканець* (якщо дотримуватися тенденції до андроцентризму і позначати цим словом і співмешканок), *дитина, мати або батько*. Лише у формі *батьки*, що не має відповідника в однині, якщо під ним мають на увазі чоловіка і жінку, в українській мові можна позначити двох людей нейтрально. Єдиний інший випадок, де певна гендерна нейтральність може бути виражена на лексичному рівні — це займенникові слова *себе* та *свій*: *подання заявником неправдивих відомостей про себе; Фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах своєї діяльності*.

Можна помітити, що в англійському тексті відсутнє слово *father*, натомість *mother* вжито лише один раз, коли мова йде про біологічні функції жінки, які

очевидно не може виконувати чоловік (уже згадане (...)) *a mother may breastfeed her child in any location...*). Найчастіше вжито слово *parent*, оскільки воно позначає мати або батька в однині, або мати й батька в множині, то в обох формах числа слово є гендерно нейтральним. Отже, бачимо, що в каліфорнійському кодексі вказівка на стать наявна лише тоді, коли її не можна уникнути, а у всіх інших випадках такі гендерно нейтральні слова економлять мовні ресурси та допомагають бути послідовними у політичній коректності, адже однаково позначають обидві статі, не вказуючи на жодну.

Також до відмінностей на лексичному рівні можна зарахувати зазначені вище особливості репрезентації статі, що виявляються в анафоричних конструкціях та порядку розташування відповідних грамем. Основною відмінністю є те, що займенник *вона* може стосуватися лише загальних назв осіб, і паралельні форми відсутні, а також оскільки майже в кожному слові в тексті українською мовою реалізоване значення статі, то виправданим є аналіз тенденцій до андроцентризму в таких випадках. В англійській мові ж переважають конструкції займенників з позначенням обох статей.

В англійській мові можливе називання навіть однієї людини займенником третьої особи множини, тоді як в українській мові такої традиції не було, лише зараз у прогресивних медіа автори вживають займенник *вони* до публічних людей, які вважають цей займенник бажаними для себе. Але оскільки офіційно-діловий стиль доволі закритий до нових граматичних тенденцій, то припускаємо, що офіційні тексти навряд чи переймуть таку тенденцію. В англійській мові ж, як бачимо з прикладів з попереднього розділу, *they* може використовуватися для позначення однієї людини, коли її стать невідома або не має значення, оскільки положення законів стосуються всіх громадян. Зараз можемо спостерігати тенденцію, коли в текстах або матеріалах інших стилів така анафорична конструкція може використовуватися і до людини, стать якої відома мовцеві, якщо так бажає референт або ж мовець прагне зберігати гендерну нейтральність. У тексті матеріалу з української мови таких випадків не було виявлено.

На морфологічному рівні основною відмінністю між мовними репрезентаціями статі в обох текстах є потенціал засобів вираження роду. В українській в абсолютній більшості іменників носіями граматичного значення статі є суфікси та/або закінчення, менш частотними є лексичні засоби вираження роду і в тексті не актуалізовані синтаксичні засоби. Натомість в англійській мові потенціал граматичних засобів вираження роду, а саме суфіксів є практично не реалізованим через особливості структури мови. Якби мова йшла про утворення й імплементацію фемінітивів у текст, то в українській мові це відбулося б за допомогою різних суфіксів, які від наявних основ іменників чоловічої статі утворили б відповідники жіночого роду. Натомість в тексті англійською мовою це передусім не мало б практичної мети: якщо завдяки гендерній нейтральності обидві статі однаково репрезентовані, окремо згадувати жінок навряд чи мало б сенс, адже майже кожен іменник позначає і чоловіків, і жінок.

Також на морфологічному рівні на андроцентризм вказують вже згадані випадки субстантивації прикметників, які набувають граматичних ознак чоловічого роду (відповідне закінчення та парадигму відмінювання, а також референцію як до іменників чоловічого роду через відповідні займенникові слова). Наприклад: *Опікун зобов'язаний дбати про **підопічного**, про створення **йому** необхідних побутових умов, забезпечення **його** доглядом та лікуванням; Батьки **усиновленого** та інші **його** родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті **усиновленого** та **його** нащадків.; **Повірений** повинен виконати дане **йому** доручення особисто; Якщо **потерпілий** на момент завдання **йому** шкоди не працював (...); Якщо дарунок направлено **обдаровуваному** без **його** попередньої згоди.* Ці одиниці мають позначати відповідні статуси і чоловіків, і жінок, хоча формально мають значення чоловічого роду, яке, як бачимо, є немаркованим в опозиції з жіночим родом, адже таке вживання підтверджує узагальнюваний характер тексту. Оскільки в українській мові немає і не може бути опозиції з трьох компонентів, де «початковою точкою» є повнозначне слово, що не вказує на жодну зі статей, а гендерно маркованими одиницями є відповідно іменник зі значенням чоловічого

роду й іменник зі значенням жіночого роду, то певна тенденція переважання певної грамеми на різних рівнях так чи інакше має бути. Її можна було б уникнути використовуючи форми множини всюди, де йдеться про обидві статі, проте навряд чи автори українських законів застосували б такий прийом.

На синтаксичному рівні ми побачили основні відмінності саме на рівні репрезентації статі в анафоричних конструкціях. Насамперед відзначимо, що анафоричних конструкцій значно більше саме в каліфорнійському кодексі, тому і сама категорія статі більшою мірою репрезентована саме так. У середині форми слова значення роду не виражене, однак воно представлене завдяки одиницям в дистрибуції номена, зокрема в анафоричній референції. Натомість у тексті Цивільного кодексу України можливі синтаксичні засоби не були актуалізовані там, де вони найбільш потрібні: в граматичному оформленні значення роду омонімічних форм чоловічого і жіночого роду слів *голова, сирота, суддя*. Коли в тексті українськомовного матеріалу категорія роду репрезентована у внутрішніх межах кожного слова, то зовнішнє оточення одиниці не є таким продуктивним для аналізу, як в каліфорнійському кодексі.

3.4 Вдосконалення репрезентації статі осіб в сучасних офіційно-ділових текстах українською і англійською мовами в контексті суспільно-політичних змін

Оскільки результати дослідження можна використати для вдосконалення практики перекладу офіційно-ділових текстів з англійської на українську чи навпаки, а також результати зможуть показати, яких саме тенденцій в обох мовах потрібно дотримуватися під час складання офіційно-ділового тексту щодо репрезентації статі в цілому, які відобразатимуть суспільно-політичні зміни та сучасні реалії мовної практики, то вважаємо за потрібне вказати, як можна покращити аналізовані тексти з погляду репрезентації в них категорії статі.

У Цивільному Кодексі України варто було б вирівняти баланс у репрезентації статі. Оскільки такого ступеня гендерної нейтральності, як в матеріалі англійською мовою, неможливо буде досягти, окрім вживання лише

форми множини іменників, де не реалізовано значення роду, то відобразити суспільно-політичні зміни в сьогоденній Україні можна було б саме за допомогою мовних засобів, які реалізують тенденцію до фемінізації в інших функційних стилях. Передусім цього можна досягти за допомогою додавання певних номенів, які вказували б на видимість жінок. До таких назв належить іменник *удочеріння*, який би разом з наявним *усиновлення* справедливо репрезентував обидві статі. Іншим шляхом для усунення андроцентризму є вживання запозичення з англійської мови *адопція*. Оскільки військовослужбовиць у Силах оборони України стає більше з кожним днем, то аби репрезентувати їх та їхній внесок, можна було б додати слово *військовослужбовиця*, аби воно функціювало паралельно з чоловічим відповідником. З каліфорнійського кодексу можна було б запозичити практику вживання інклюзивних займенникових конструкцій *він або вона, його або її, йому або їй, ним або нею, ньому або ній*, адже займенниковий іменник жіночого роду реалізується лише в референції до слова *особа* та *людина*. Також варто було б узгодити порядок номенів на позначення осіб, адже часто вибір непослідовний. Наприклад, у статті 1263 спочатку іменник чоловічого роду, а потім жіночого: *мають рідні дядько та тітка спадкодавця*, натомість у статті 1267 навпаки, адже вони написані паралельно до назв батьків: *за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця)*. Така ж ситуація з сестрою та братом: в одному випадку спочатку іменник жіночого роду: *за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця)*, а буквально в наступному пункті статті навпаки: *Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини (...). Баба найчастіше в аналізованому тексті стоїть перед дідом (то у разі смерті його баби, діда за походженням...; У разі смерті усиновленого його баба, дід, брат, сестра за походженням...)*, хоча такий порядок в текстах інших стилів менш частотний, відповідно до результатів пошуку у граку (55 «баба і дід» і 547 «дід і баба») [32]. Якщо такий певний гіноцентризм у каліфорнійському кодексі був виправданий традицією частотності вживання, то тут це може бути аргументовано лише співвідношенням кількості можливих референтів (адже за

даними ВООЗ жінки живуть довше, ніж чоловіки). Тому такі випадки потребують уніфікації послідовності графем за певним принципом.

На морфологічному рівні єдині зауваги, які ми можемо висловити, — це хоча б часткова імплементація фемінітивів у текст. Це було б виправдано для іменників, які позначають назви професій, серед яких багато жінок (*секретар, лікар, вихователь, художник, письменник*), та тих, які позначають різні статуси осіб відповідно до їх участі у правочинах, адже ними може стати людина будь-якої статі (*представник, учасник, піклувальник, опікун, покупець, власник, студент, учень, годувальник, племінник*). Очевидно, що такі зміни не будуть найближчим часом, проте додання фемінітивів хоча б до деяких слів допоможе вирівняти дисбаланс, який зберігається на користь чоловічого роду.

Щодо синтаксичного рівня, на якому може бути репрезентована стать, значних зауваг ми не можемо висловити, адже, наприклад, уникнення диференціації роду в оформленні мовного оточення омонімічних форм *суддя, сирота, голова* є вдалим способом уникнення можливих неточностей. Можна порекомендувати надавати перевагу активним конструкціям замість пасивних з суб'єктом в орудному відмінкові. Хоч таке вираження безособовості доволі характерне для текстів офіційно-ділового стилю, варто уникати позиціювання суб'єкта в орудному відмінкові.

Окремо варто звернути увагу на впорядкування послідовностей, про що ми зазначали раніше (*Опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укласти з підопічним договорів*). Аби уникнути логічної відповідно до чинного законодавства помилки, потрібно хоча б додати сполучник або (*його дружина або чоловік*). Є можливість уникнути цього іншими шляхами: або нейтралізацією значення статі за допомогою форми множини (*опікунки, їхні дружини, (або) чоловіки*), або специфікацією за допомогою фемінітиву до *опікун* (*опікунки, їхні дружини, (або) опікунки, їхні чоловіки*).

У каліфорнійському кодексі суттєвих зауваг щодо лексичного рівня вираження статі немає, оскільки в межах самого слова рід і відповідно стать не

можуть бути так яскраво виражені, як в українській мові. Натомість гендерно нейтральні слова на позначення родинних стосунків (*sibling, parent, grandparent, spouse, partner*) можна було б перейняти в текст українською мовою транскрибувавши, якби йшла мова про додання іншомовних запозичень у текст. Проте, оскільки в українській мові є достатньо своїх мовних ресурсів, припускаємо, що такий крок не буде виправданим. Важливою загальною заувагою до тексту є уніфікація всіх тенденцій у виборі одиниць, оскільки в давніших положеннях деякі випадки слововживання не корелюють з сучаснішими, які зумовлені актуальними суспільно-політичними змінами, адже текст має значно довшу історію, ніж відповідний українською мовою. На лексичному рівні це передусім стосується неактуальних *salesman, remainderman*, які можна замінити на відповідні з морфемою *-person*, адже тоді тенденція до гендерної нейтральності точно буде послідовною.

Оскільки на морфологічному рівні стать не виражена яскраво через неморфологічну природу категорії роду в англійській мові, то ніяких змін репрезентація на цьому рівні не потребує, адже навіть додання фемінітивів не буде виправданим для видимості жінок, оскільки обидві статі репрезентовані гендерно нейтрально.

На синтаксичному рівні актуальною знову ж буде повноцінна уніфікація в анафоричних конструкціях. У самому тексті вдалими рішенням є вживання інклюзивної конструкції *he or she, his or her, him or her*, проте у деяких старіших за датою додавання чи редагування положеннях відбувається референція до слів, які не передбачають жодного значення статі, за допомогою займенника чоловічого роду. Було б добре, якби такі непослідовності могли б бути усуненими, тоді тенденція до гендерної нейтральності була б послідовною, а вжиток усіх конструкцій уніфікованим.

Цікавим буде дослідження репрезентації статі у цих текстах або схожих матеріалах у майбутньому, адже сучасна політична ситуація, мовна традиція та структура англійської та української мов вказують на те, що в цьому аспекті мова офіційно-ділових текстів продовжить розвиватися в різних напрямках.

Україна активно прямує шляхом наближення до Європейського союзу та НАТО, де цінності гендерної рівності є надзвичайно важливими. Як відомо, у 2022 році Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію, яка має на меті запобігання домашньому насиллю та насиллю проти жінок, а також раніше Асоціація міст України підтримала Європейську хартію рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, яку прийняли кілька міст України. Зважаючи на це, рекомендацію утворювати фемінітиви за допомогою певних визначених суфіксів у Правописі 2019 року, активний ужиток їх в інших функційних стилях та активні громадські рухи за права жінок в Україні, можемо припустити, що з часом до мови офіційно-ділових документів можуть ввійти і фемінітиви. О. Тараненко зазначає, що порядок подавання осіб протилежної статі лишається предметом обговорення, але на першому місці тепер дедалі частіше подають позначення осіб жіночої статі (очевидно, тому, що ініціаторами такого реформування мови є жінки. і тому, що саме жінки протягом століть і тисячоліть були мовно «дискримінованою» половиною людства й, отже, заслуговують тепер уже на «позитивну дискримінацію») [35, с. 59].

Передбачити майбутнє мови офіційно-ділових документів з погляду репрезентації статі в англійській мові, зокрема в США, видається значно важчим, адже якщо за каденції президента-демократа Джо Байдена у мові законів часто згадували про проблеми жінок та загалом терміни пов'язані з гендерною ідентичністю, то під час і відповідно після каденції Дональда Трампа, президента-консерватора, це може змінитися. На початку 2025 року американські медіа опублікували список слів, які відповідно до переконань адміністрації Трампа є небажаними у мові документів. Зокрема до таких слів зараховано asexual, assigned female at birth, intersex, assigned male at birth, biologically female, biologically male, bisexual, breastfeed + people, breastfeed + person, diversity, sexual preferences diversity and inclusion, sexuality, equality, they/them, female, females, feminism, gay gender, gender based, gender based violence, gender diversity, gender identity, gender ideology, gender-affirming care, gendered, genders, lesbian, LGBT, LGBTQ, male dominated, men who have sex with

men, non-binary, nonbinary, people + uterus, pregnant people, pregnant person, pregnant persons, pronoun, pronouns, sex, transgender, woman, women, women and underrepresented [63]. Судячи з такого списку, можна зробити припущення, що мова документів офіційно-ділового стилю за каденції Трампа не передбачатиме репрезентацію жінок та інших категорій. Отже, у найближчому майбутньому репрезентація статі в мові офіційно-ділових документів США, ймовірно, зробить крок назад від шляху гендерної нейтральності через політику президента Д. Трампа.

Отже, стильові характеристики офіційно-ділових текстів накладають певні обмеження на функціонування мовних засобів, за допомогою яких відбувається репрезентація статі. Саме ці характеристики зумовлюють спільні риси мовної репрезентації статі в аналізованих текстах, а саме можна простежити тенденції до певного ступеня безособовості, узагальнювального характеру тексту, уникнення можливих неточностей, відсутності назв осіб середнього роду, певного ступеня андроцентризму, що виражено у відсутності фемінітивів з відмінних причин і репрезентації жінок переважно відповідно до статусів у родинних стосунках. Відмінні риси у репрезентації статі зумовлені саме різними структурами аналізованих мов і суспільно-політичними процесами. На матеріалі української мови простежується тенденція до андроцентризму: чоловічий рід використано як спільний для обох статей, відсутні фемінітиви, вжито лише слово *усиновлення*, субстантивовані прикметники мають лише форму чоловічого роду. Натомість на матеріалі англійською мовою простежується тенденція до гендерної нейтральності: рід більшості іменників можна визначити лише екстралінгвально, найпоширенішою анафоричною конструкцією є *he or she* та похідні від них, розширюється вживання *they* і для іменників у формі однини, використані назви осіб зі знівельованим позначенням статі, навіть коли є відповідник у певному роді.

ВИСНОВКИ

Функційно-семантична категорія статі корелює з граматичною категорією роду, вони не існують ізольовано, а тісно взаємодіють між собою. Одиницями першої є семи статі, яких є дві (чоловічої і жіночої статі), натомість одиницями граматичної категорії роду є грами чоловічого, жіночого, середнього роду в українській мові, а в англійській мові відповідно до класифікації Ч. Гокетта можна розглядати сім родів, враховуючи співвідношення референта з займенниками, якщо послабити вимогу взаємного неперетинання родів: only he; only she; only it; he, she, it; he, it; she it; he, she.

Історія становлення категорії роду в обох мовах показує те, що вона посідала важливе місце серед інших категорій. Хоч англійська і втратила рід у тому первинному вигляді, який був, рід усе одно і досі впливає на функціонування іменників та інших одиниць, у яких певним чином реалізоване значення роду. Дослідження теоретичних напрацювань лінгвістів і практичний аналіз одиниць дав змогу переконатися в тому, що в англійській мові варто розглядати саме поняттєву систему роду (*notional gender*), що має лексико-семантичну природу, а в українській мові граматична категорія роду має переважно морфологічну природу, що й доводить виділення ядра і периферії мовних засобів вираження категорії роду в українській мові.

В обох мовах рід може бути виражений за допомогою засобів на різних рівнях. В англійській мові дослідники розглядають семантичний, морфологічний і синтаксичний аспект вираження роду, натомість в українській мові багато вчених виділяють лексичний (семантичний), морфологічний, словотворчий і синтаксичний способи вираження роду. В українській мові категорія роду тісно пов'язана з категорією особи та категорією істоти, адже первинним був поділ саме на живі істоти та неживі речі, а відповідно центральним у категорії залишається поділ у назвах осіб на чоловічу і жіночу стать. Натомість для грами середнього роду характерна центральна сема недорослості, а також

досить часто зменшувально-пестливе значення, що зумовлює їхню відсутність в аналізованих текстах офіційно-ділового стилю.

Актуальними для дослідження є тенденції репрезентації статі в мові, які вивчає гендерна лінгвістика, зокрема специфікація і нейтралізація. Дослідники продовжують дискутувати про вживання фемінітивів у різних функційних стилях української, натомість в англійській мові самі мовці і відповідно лінгвісти намагалися створити якомога більше мовних ресурсів, які нівелювали б значення статі й були політично коректними. Зокрема, можемо спостерігати частотніше вживання займенника третьої особи множини на позначення лише однієї людини, а також надання переваги гендерно нейтральним морфемам у словах замість тих, які вказують на ту чи ту стать особи.

Кількісно-якісний аналіз досліджуваних одиниць показав, що в українському Цивільному кодексі переважають іменники чоловічого роду. Вони можуть позначати загальні або конкретні назви учасників правочинів, конкретні професії і посади, а також незначною мірою і назви чоловіків у родинних стосунках. Натомість іменники жіночого роду складають меншість і позначають або загальні назви осіб, які не передбачають експліцитного значення статі, або ж назви жінок у родинних стосунках, які репрезентують жіночу стать залежно від соціальної ролі жінки або її фізіологічних, зокрема репродуктивних, характеристик. У тексті виявлено кілька омонімічних форм чоловічого і жіночого роду, проте жодне значення роду не є реалізованим навіть на синтаксичному рівні, адже вони вжиті в таких конструкціях, де значення роду не актуалізується (у формі множини, як один із членів ряду однорідних підметів, коли присудок виражений особовою формою дієслова у множині або у формі непрямого чи непрямого відмінку без означення). Такий вибір уживання номенів вказує на те, що під час складання офіційно-ділових текстів важливим є уникнення можливих неточностей і непослідовностей. На матеріалі Цивільного кодексу штату Каліфорнія виявлено, що переважають іменники, які в екстралінгвальній дійсності можуть позначати обидві статі (серед них теж можна виділити як загальні назви учасників правочинів та їхні статуси, так і назви

професій і посад, крім того лексичні ресурси англійської мови дають змогу бути гендерно нейтральними навіть у позначеннях членів сім'ї, тому є певні іменники, які можуть позначати обидві статі осіб і в родинних стосунках). Невелика кількість іменників може позначати лише чоловіків або лише жінок. Це іменники, які позначають назви осіб у родинних стосунках, і в них відповідно реалізована сема тієї чи тієї статі в самому значенні слова. Також кілька іменників, які позначають дітей, можуть реалізувати як обидва значення статі, так і значення середнього роду, адже до цих номенів можна застосовувати будь-який із займенників третьої особи однини.

У тексті українською мовою ядром вираження досліджуваної категорії є морфологічні засоби (а саме суфіксально-флексійні комплекси), лексичні є менш частотними, а словотворчі й синтаксичні засоби не були реалізовані. У тексті відсутні фемінітиви, які утворювалися б за допомогою суфіксальних формантів, а ті омонімічні форми чоловічого і жіночого роду, які реалізували б те чи те значення за допомогою свого синтаксичного оточення, були вжиті в таких конструкціях, де значення статі не актуалізується. На матеріалі англійської мови, рід більшості іменників можна визначити лише екстралінгвально в кожному конкретному випадку, а власне мовні засоби вираження роду, тим більше реалізовані в межах слова, відсутні в таких номенах. Невелика кількість іменників має центральну сему тієї чи тієї статі, саме в них йдеться про лексичні засоби вираження роду.

Надзвичайно продуктивними для аналізу репрезентації статі виявилися анафоричні конструкції в обох кодексах, хоча все-таки яскравіше в них можна простежити тенденції саме на матеріалі Цивільного кодексу штату Каліфорнія, адже в англійських іменниках у межах самого слова вдається виявити значно менше результатів репрезентації статі, ніж у номенах з українського кодексу. Антецедентами в анафоричних конструкціях із займенниковим словом жіночого роду третьої особи однини виступають лише два іменники, які є загальними назвами на позначення людей. У тексті каліфорнійського кодексу частотною є анафорична конструкція зі згадкою займенникових слів, які позначають обидві

статі, натомість у тексті Цивільного кодексу України таких конструкцій ми не виявили, що може бути зумовлено вживанням чоловічого роду на позначення всіх осіб загалом. Таке вживання є яскравим прикладом тенденції до андроцентризму, адже займенниковий іменник третьої особи однини чоловічого роду хоч і стосується іменників-антецедентів чоловічого роду в тексті, проте в екстралінгвальній дійсності ці референти можуть мати і жіночу стать. Натомість у Цивільному кодексі штату Каліфорнія можемо спостерігати, як у тексті з часом набуває частотнішого вживання позначення займенником третьої особи множини антецедента в однині. Це можна побачити в положеннях, які були додані або редаговані відносно нещодавно.

Стильові обмеження офіційно-ділового стилю зумовлюють певні спільні риси в мовній репрезентації статі в обох кодексах. Зокрема, наявні тенденції до певного ступеня безособовості, узагальнювального характеру тексту, уникнення можливих неточностей, відсутності назв осіб середнього роду, певного ступеня андроцентризму, що виражено у відсутності фемінітивів (з різних для української і англійської мов причин) і репрезентації жінок переважно відповідно до їхніх статусів у родинних стосунках. Відмінні риси мовної репрезентації статі в обох кодексах зумовлені різними структурами мов, а також різними суспільно-політичними процесами в Україні та США. У Цивільному кодексі України зберігається і продовжує переважати тенденція до андроцентризму, натомість у Цивільному кодексі штату Каліфорнія простежуємо тенденцію до гендерної нейтральності. Андроцентризм в українському кодексі виражено в тому, що чоловічий рід використано як спільний для обох статей, відсутні фемінітиви, вжито лише слово *усиновлення*, а субстантивовані прикметники мають лише форму чоловічого роду. Гендерну нейтральність у каліфорнійському кодексі можна простежити в тому, що рід більшості іменників можна визначити лише екстралінгвально, найпоширенішою анафоричною конструкцією є *he or she* та похідні від неї, можна помітити значне розширення вживання *they* і для іменників у формі однини, а також у тексті

використані назви осіб зі знівельованим позначенням статі, навіть коли в мові є відповідник з експліцитним значенням певного роду.

Можемо припустити, що в текстах офіційно-ділового стилю українського законодавства найближчим часом збережуться такі тенденції, можливо, баланс у репрезентації статі може покращитися шляхом імплементації фемінітивів у текст, а також уживанням конструкцій із обома займенниками. Майбутнє збереження тенденції до гендерної нейтральності в текстах законодавчих документів США видається не таким певним, адже адміністрація консервативного президента Д. Трампа своїми кроками (зокрема створенням списку небажаних термінів у документах) накладає суттєві обмеження на використання певних одиниць у текстах. Очевидно, що такі вимоги змістять баланс у репрезентації статі з оптимального нейтрального до нерепрезентативного щодо екстралінгвальної дійсності.

Перспективою майбутніх досліджень є залучення законодавчих документів з інших галузей права, простеження репрезентації функційно-семантичної категорії статі в динаміці, з урахуванням змін соціальних чинників, що впливають на формування тих чи тих тенденцій у доборі мовних засобів в офіційно-ділових текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беркещук І. С. Назви осіб за родом діяльності : когнітивний аспект. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологія, 2018. Вип. 46. С. 62-65.
2. Бойван О., Ковтун О. Теоретичні аспекти дослідження граматичної категорії роду в англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32, № 6. С. 97–102. URL: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-1/18>
3. Боровцова М. С. Гендер як неповторна репрезентація статі. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17, № 5. С. 6–12.
4. Брус М. П. Історична граматики української мови. Частина перша. Теоретичний матеріал. Тематичні таблиці / У 3 частинах : Навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2016. 84 с.
5. Васильєва О. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/olha.vasylieva.litred/posts/pfbid0cVTVNtHAW7KFofybGqVujuY31Qs1Z4yLKtfWqFP3uHoni21cn5LREz54da8rLMd1l?rddid=vTPrkHk8C1lcrKje> (дата звернення: 13.05.2025).
6. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / ред. І. Р. Вихованець. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
7. Гінзбург М. Професійні назви як дзеркало гендерної рівності. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2012. Вип. 24. С. 7-27.
8. Горпинич В. О. Українська морфологія : Навч. посіб. для студ. філолог. спеціальн. вищ. закл. освіти. Київ : Академія, 2004. 335 с.
9. Грипас О. Ю. Поняття "категорія" в науково-лінгвальному дискурсі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2013. № 10. С. 139–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_36 (дата звернення: 15.05.2025).

10. Дубова О. А. Чому український іменник не втратить категорію роду. *Innovations and prospects in modern science. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2023. С. 461–467.*
11. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів. Київ : Рад. шк, 1965. 422 с.
12. Жуковська В. В. Основи теорії та практики стилістики англійської мови. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 240 с.
13. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: морфологія : монографія. Донецьк, 1996. 437 с. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009510>
14. Загнітко А. П. Мовний простір граматики : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2018. 448 с.
15. Загнітко А. П. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
16. Історична граматики української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх та ін. Київ : Вища шк., 1980. 318 с.
17. Клименко Н. Тенденції родової категоризації іменників у сучасних українській та новогрецькій мовах. *Rocznik Slawistyczny*. 2011. Т. 60. С. 71–90.
18. Ковтун О. Категорія роду у вимірах граматики оцінки. *Міжнародна наукова конференція «Актуальні питання сучасної лінгвістики»*. 2022. С. 40–43.
19. Колесников А. Граматична категорія роду іменника в українській мові: парадигмологічна дескрипція. *Лінгвістичні студії*. 2024. № 47. С. 25–43. URL: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2024.47.3> (дата звернення: 12.05.2025).
20. Корольова Т. М., Попова О. В., Сінь Д. Переклад офіційних паперів (Translation of official documents). Одеса : Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Уш., 2014. 205 с.
21. Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ : Акад., 2010. 246 с.

22. Лагдан С. П. Стильове використання фемінитивів в українській мові. *Scientific Research in XXI century : Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. Ottawa, 2019. P. 163-170.

23. Людмила Шугалей: перша жінка-генерал на військовій службі України - Українки. *Українки*. URL: <https://ukrainky.com.ua/lyudmyla-shugalej-persha-zhinka-general-na-vijskovij-sluzhbi-ukrayiny/> (дата звернення: 13.05.2025).

24. Маслова Ю. Мовна репрезентація гендеру. *Наукові записки*. № 12. С. 224–233. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1307/1/maslova6%20120412.pdf> (дата звернення: 16.05.2025).

25. Матьківна. Як в Україні можна змінити по батькові на по матері - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66638403> (дата звернення: 13.05.2025).

26. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.

27. Мойсей Л. Т. Історична семасіологія категорії роду. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. Т. 14, № 3. С. 200–206.

28. Нестеренко Т. А. Категорія роду українського іменника: деякі самобутні риси й тенденції розвитку. *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки*. 2017. № 154. С. 701–705.

29. Пипер П. Семантичне категоріє у простої речениці: синтаксичка семантика. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица* / ред. М. Ивић. Београд, 2005. С. 575–982.

30. Понкратова В. Граматична категорія роду іменника в українському мовознавстві ХХ століття. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. 2014. Т. 221, № 209. С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2014_221_209_17 (дата звернення: 12.05.2025).

31. Понкратова В. М. О. О. Потєбня про граматичну категорію роду. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2013. Т. 223, № 211. С. 83–86.

32. Пошук у ГРАКу. *ГРАК*. URL: <https://uacorporus.org/poshuk-u-graku/poshuk-u-graku> (дата звернення: 16.05.2025).
33. Пуш О. М. Функціонально-семантичне поле роду як репрезентант концептосфери роду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2016. Т. 2, № 23. С. 48–52.
34. Сучасна українська мова : Підручник / ред. О. Д. Пономарів. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
35. Тараненко О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2021. 112 с.
36. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. URL: <https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/pravopys/ukr.pravopys-2019.pdf> (дата звернення: 16.11.2024).
37. Ясакова Н. Ю. Категорія персональності : природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: [монографія] : Монографія. Київ : Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.", 2016. 326 с.
38. *A Comprehensive grammar of the English language* / R. Quirk et al. London : Longman, 1985. 1779 p.
39. ALEC SCHEMMEL | The National Desk. Teachers union considers replacing word 'mother' with 'birthing parent'. *WNWO*. URL: <https://nbc24.com/news/nation-world/teachers-union-considers-replacing-word-mother-with-birthing-parent> (date of access: 13.05.2025).
40. Aliyeva L. R. DIACHRONIC CHARACTERISTICS OF THE CATEGORY OF GENDER IN THE ENGLISH LANGUAGE. *"Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University"*, Series: "Philology. Journalism". 2023. No. 4. P. 65–71. URL: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/12> (date of access: 13.05.2025).
41. Atwood M. E. *The robber bride*. London : Virago, 1994. 470 p.
42. Balaban O. O. Category of gender as a multicultural code and cognitive and semantic universal in related languages (English, French, Ukrainian and Russian).

Transcarpathian philological studies. 2020. Vol. 2, no. 14. P. 113–119. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.21> (date of access: 16.05.2025).

43. Bjorkman B. M. Singular they and the syntactic representation of gender in English. *Glossa: a journal of general linguistics*. 2017. Vol. 2, no. 1. 80. URL: <https://doi.org/10.5334/gjgl.374> (date of access: 16.05.2025).

44. California Population by Gender - 2025 Update | Neilsberg. *Neilsberg - Global Research and Advisory Firm*. URL: <https://www.neilsberg.com/insights/california-population-by-gender/> (date of access: 13.05.2025).

45. Cambridge Free English Dictionary and Thesaurus. *Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (date of access: 14.05.2025).

46. Corbett G. G. Expression of gender. De Gruyter, Inc., 2013. 232 p.

47. Crawford M. Gender and Language. *Handbook of the Psychology of Women and Gender*. 2001. P. 228–244.

48. English-Corpora: COCA. *English Corpora: most widely used online corpora. Billions of words of data: free online access*. URL: <https://www.english-corpora.org/coca/> (date of access: 13.05.2025).

49. Flaherty M. How a Language Gender System Creeps into Perception. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001. Vol. 32, no. 1. P. 18–31. URL: <https://doi.org/10.1177/0022022101032001005> (date of access: 13.05.2025).

50. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. London : Longman, 1976. 374 p.

51. Hanna K. Is *it* OK? The use of the English neuter pronoun *it* to refer to children. *Childhood*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1177/09075682241289193> (date of access: 13.05.2025).

52. Hockett C. F. A course in modern linguistics. New York : Macmillan, 1958. 621 p.

53. Ibrahim M. H. Grammatical Gender: Its Origin and Development. De Gruyter Mouton, 1973. 113 p.

54. Irmen L., Roßberg N. Gender markedness of language. *Journal of language and social psychology*. 2004. Vol. 23, no. 3. P. 272–307. URL: <https://doi.org/10.1177/0261927x04266810>
55. Jespersen O. *The philosophy of grammar*. London : G. Allen & Unwin, 1935. 359 p.
56. Kucheroва O. *History of the English Language: A Course Guide : Навчально-методичний посібник*. 2020. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19611>.
57. Mahmood M. K., Tawfiq M. N. A History of the Grammatical Category of: “Gender”. *Adab AL Rafidayn*. 2022. Vol. 52, no. 91. P. 141–160.
58. McConnell-Ginet S. ` Gender and its relation to sex: The myth of ‘natural’ gender. *The Expression of Gender*. Berlin, Boston. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110307337.3> (date of access: 13.05.2025).
59. Men as Midwifery Professionals: A Scoping Review / R. Abdul Hamid Alhassan et al. *Birth*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1111/birt.12894> (date of access: 13.05.2025).
60. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. *Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (date of access: 14.05.2025).
61. Payne J., Huddleston R. Nouns and noun phrases. *The Cambridge Grammar of the English Language*. 2002. P. 323–524. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316423530.006> (date of access: 13.05.2025).
62. Salata I. TENDENCIES IN USING FEMINITIVES IN MODERN ENGLISH, UKRAINIAN, AND RUSSIAN. DIFFICULTIES IN TRANSLATION. *Young Scientist*. 2020. Vol. 2.1, no. 78.1. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-78.1-24> (date of access: 13.05.2025).
63. These Words Are Disappearing in the New Trump Administration / K. Yourish et al. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2025/03/07/us/trump-federal-agencies-websites-words-dei.html> (date of access: 13.05.2025).

64. Vrábely Tamás: Lectures in Theoretical English Grammar and Method-Guides for Seminars. Rákóczi-füzetek LXXI. Ungvár, PoliPrint Kft., 2010. 166 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
2. Codes: codes tree - civil code - CIV. California Legislative Information. URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=CIV> (date of access: 12.05.2025).

АНОТАЦІЯ

Магістерської роботи

Тема: «Мовна репрезентація статі особи в англійських і українських офіційно-ділових текстах».

Автор: Глуха Юлія Валеріївна.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Ясакова Наталія Юріївна.

Захищена « ____ » _____ 2025 р.

Короткий зміст роботи

Актуальність теми дослідження зумовлена недостатнім рівнем дослідження питання мовної репрезентації статі особи в офіційно-ділових текстах в порівняльному аспекті між англійською та українською мовами. Мета дослідження — порівняти мовну репрезентацію статі особи в текстах офіційно-ділового стилю в англійській та українській мовах.

Окреслено теоретичне підґрунтя вивчення функційно-семантичної категорії статі й актуальні проблеми дослідження мовної практики реалізації категорії роду. Проаналізовано вираження категорії статі в Цивільному кодексі України та штату Каліфорнії: досліджено кількісне вираження грамем роду в кодексах, визначено ядро і периферію різнорівневих засобів вираження категорії роду, а також виявлено особливості реалізації значення роду в анафоричних конструкціях. Описано обмежувальний вплив офіційно-ділового стилю на реалізацію засобів вираження категорії роду. Виокремлено спільні і відмінні риси мовної репрезентації статі в досліджуваних мовах і запропоновано рекомендації щодо вдосконалення репрезентації статі осіб в сучасних офіційно-ділових текстах українською і англійською мовами в контексті суспільно-політичних змін.

Ключові слова: українська мова, англійська мова, функційно-семантична категорія статі, граматична категорія роду, офіційно-діловий текст.